

IDŐJÁRÁS, KÖRNYEZETI PROBLÉMÁK ÉS AZ 1340-ES ÉVEK ELEJÉNEK TATÁR HADJÁRATAI

Károly Róbert uralkodása utolsó éveinek hadi eseményei részben még feltáratlanok.¹ A tatárok 1340-es évek elején nyugatra indított hadjáratairól, legalábbis ami Magyarországot illeti, a szakirodalom általában szintén csak röviden emlékezik meg.² Habár határmenti csatározásokat, betöréseket néhol említenek, általánosan elfogadott, hogy a tatárok nem vezettek komoly, Magyarországot jelentősebben érintő hadjáratokat a XIV. században, s így az 1340-es években sem. Időjárási események, illetve környezeti problémák elemzése során kerültek előtérbe olyan, tatárokhoz kapcsolható említések, amelyek két hadjáratra vonatkoznak. Egyikük egy 1342-ben dokumentált tavaszi fagyos időjárás kapcsán, a másik pedig egy nyugati krónikából került elő. Egy további eset – nevezetesen az 1344-ben dokumentált, a kalocsai érsekséget érintő komplex környezeti-gazdasági probléma – pedig első látásra akár ez utóbbi tatár hadjárat egyik lehetséges következményeként is értékelhető lenne.³ Amint azt látni fogjuk azonban, ez utóbbi probléma hátterében sokkal több és hosszabb távú összetevők eredőivel kell számolnunk.

Ennek megfelelően jelen tanulmányban két időjárási, illetve környezettörténeti szempontból érdekes eset kapcsán két, az Arany Hordához kapcsolható hadjárat megismerhető körülményeinek bemutatására kerül sor magyarországi és részben külföldi források segítségével. E hadjáratok néha lazábban, néha szorosabban kapcsolhatók időjárási viszonyokhoz, szélsőségekhez és olyan környezeti háttérkörülményekhez, melyek – akár hosszabb távon is – segíthetnek az események részletesebb megértésében.⁴ A környezeti és az idő-

¹ *Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi.* Budapest, 1988. (A továbbiakban: *Kristó* 1988.) 89. o. Kristó Gyula is utalt erre a problémára, mely kérdést további, eddig a téma szempontjából nem használt, források bevonásával látta csak megoldhatónak.

² Az eddig legrészletesebbként fellelhető, tatár vonatkozású hadi események angol nyelvű feldolgozására lásd: *Jackson, Peter: The Mongols and the West 1221–1410.* Harlow–London–New York, 2005. (A továbbiakban: *Jackson* 2005.)

³ Az első esetre mint időjárási eseményre: *Kiss, Andrea: Some weather events in the fourteenth century II. (Angevin period: 1301–1387).* *Acta Climatologica Universitatis Szegediensis*, 32–33. (1999) 51–64. o. A második eset probléma felvetésére lásd: *Kiss Andrea: Az 1340-es évek árvizei, vízállás-problémái és környezetük, különös tekintettel az 1342. és 1343. évekre.* In: *Almási Tibor – Szabados György – Révész Éva* (szerk.): *Fons, skepsis, lex.* Szeged, 2010. (A továbbiakban: *Kiss* 2010.) 181–193. o. Az utóbbi, 1344. évi adatra pedig Piti Ferenc hívta fel a figyelmemet, melyet ez úton is köszönök.

⁴ A pontosan datált időjárási események ismerete néha alapvető fontosságú információkkal szolgálhat például egyes katonai események legvalószínűbb időpontjának és a hadjáratok menetének (egyes elősegítő vagy nehezítő körülmények) meghatározásában. Az első tatárjárással kapcsolatban lásd például: *Kiss Andrea: „Ecce, in hyemis nivis et glaciei habundantia supervenit” – Időjárás, környezeti krízis és a tatárjárás.* In: *Nagy Balázs* (szerk.): *Tatárjárás.* Budapest, 2003. 439–452. o. Erre az általában is fontos kérdésre legutóbb, az 1477. évi nagy téli (és késő őszi) hideg és a török hadjárat kapcsán például Papp Sándor is (jogosan) hívta fel a figyelmet ugyanezen folyóiratban: *Papp Sándor: Ștefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán Birodalom. Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008) 2. sz. 307. o. Azonban az időjárási és környezeti viszonyok jelentős mértékű figyelembe vételének igényével korábban is készültek

járási-klimatikus viszonyok pontosabb ismerete adott esetben jelentősen leszűkítheti például egyes események bekövetkezésének intervallumát. Emellett olyan kevésbé vizsgált tényekre is rávilágíthat, mint például hogy a XIV. század közepének „erős” Magyarországa idején egy olyan, délen, de mégis már az ország középső területeihez tartozó település és környéke, mint Kalocsa is aktívan fenyegetve lehetett ellenséges támadások által (elég, ha csak a szerb támadásokra gondolunk). A tanulmány XIV. századi, Magyarországon és Magyarország szempontjából ritkábban emlegetett tatár hadjáratok fontosságára is igyekszik felhívni a figyelmet: az Arany Horda seregeinek „zaklatásai”, bár nem országos szinten, de egyes (az Arany Hordával néha nem is feltétlenül szomszédos) területeken gyakori vagy éppen időszakos veszélyforrást jelenthettek.

Időjárási és környezeti problémák: a két eset

Tatárok elleni hadjárat és a fagy szerepe: az 1342. évi oklevél és környezeti háttere

A lucskai és haruncsári nemesek oklevelet adattak ki azokról a feltételezett pusztításokról, melyeket szomszédaik, nevezetesen Tarkói Rikolf fia Rikolf mester és László, valamint Kelemen nevű fiai követtek volna el az ő – Tarkó várukhoz közel eső Sáros vármegyei – lucskai és haruncsári birtokaikon (lásd az 1. ábrát).⁵ Ez az információ egy 1342. augusztus 19-én Visegrádon kelt oklevélben maradt fenn, amely tiltakozó válaszlépésként készült, illetve annak megerősítésére, hogy a Tarkói családnak semmi része nem volt a két birtok tönkretételében: szerintük ez az ott öt napig magát beszállásoló királyi sereg számlájára írandó. A király ugyanis sereget küldött Lengyelországba a tatárok ellen harcolni („cum dominus noster rex exercitum misisset in Poloniam contra Tartaros pugnaturum, totus exercitus in eisdem villis descendisset et quinque diebus super ipsos permansisset, quia in campo eo tempore descendere minime valuissent”), de mivel az említett öt napban a sereg nem tudott a mezőn megszállni, a környező birtokokra kvártélyozta be magát, ahol emiatt komolyabb károk keletkeztek.⁶

Egy 1342. szeptember 17-én kelt oklevélből (melyben az előző oklevél is fennmaradt) pedig az is kiderül, hogy az említett öt napban a királyi sereg a mezőn a hideg és a fagy („quia cum dominus noster rex prelibatus, exercitum in Poloniam misisset contra Thartaros dimicaturum, totus exercitus in eisdem villis descendisset et quinque diebus in ipsis permansisset, eo quod in campo propter frigus et gelu descendere minime potuissent”) miatt nem tudott megszállni, ezért a környező településeken, birtokokon és egyházakban

tanulmányok a jelen folyóiratban, így például: *Négyesi Lajos: A ménfői csata. Hadtörténelmi Közlemények*, 107. (1994.) 3. sz. 136–146. o.; vagy a muhi csatával kapcsolatban: *Négyesi Lajos: A muhi csata. 1241. április 11. Hadtörténelmi Közlemények*, 110. (1997) 2. sz. 296–310. o. (A továbbiakban: *Négyesi 1997.*)

⁵ Haruncsár/Herencsér egykori elhelyezkedésére lásd: *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I. Budapest, 1890. 296. o. A szomszédos Lucskára (Fazekasrétre) lásd: uo. 302. o. 1345-ben Lucskát és Haruncsárt végül birtokcsere útján megszerzik a Tarkóiek. Uo. 327. o.; *Nagy Imre: Anjoukori okmánytár IV.* Budapest, 1884. (A továbbiakban: *Nagy 1884.*) 488–489. o. Tarkó ma Kamenica, Lucska pedig Lúčka Szlovákiában.

⁶ *Dedek, Ludovicus Crescens: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. Strigonium, 1924. (A továbbiakban: Str. III.) 473–474. o. Regesztájára lásd: *Piti Ferenc: Anjou-kori oklevéltár*. Budapest–Szeged, 2007. (A továbbiakban: AOKlt. XXVI.) 310. o.

1. ábra: A tanulmányban említett fontosabb települések földrajzi elhelyezkedése

keresett menedéket.⁷ A sereg típusáról, sem annak vezetőjéről nincs több adatunk: a szöveg alapján lehetett a teljes országterületről toborzott királyi sereg, de lehetett egy, a király által Lengyelország tatárok elleni megsegítésére küldött kisebb (akár környékbeliékből álló) katonai kontingens is. Felmerülhet a kérdés: melyik hadjáratról lehet szó és mikor volt ez a hadjárat? És vajon miért kellett ezen a területen időznie a seregnek öt teljes napon át „hidegben és fagyban”?

Tarkó vára, illetve az azzal szomszédos birtokok nem messze a lengyel határtól található, de mégsem a határ – mely a Kárpátok fő gerincvonulatát jelentette – közvetlen közelében. A szóban forgó terület, Lucska és Haruncsár a XIV. században Lengyelországba vezető fő kereskedelmi út mellett feküdt. Igazából ekkor a Magyarországról észak felé vezető legfontosabb főútvonalat (illetve az abba torkolló egyik ágat) jelentette. Ezen az útvonalon Lengyelországba jutva Sary Sandeczbe, majd ettől északra haladva a főút elágazott nyugat felé Krakkóba, kelet felé pedig Tarnowba; ez utóbbin keresztül aztán például Sandomierzbe vezetett. A hadjárat további útvonala a települések és főutak ismerete, illetve a megadott irány birtokában részben tehát feltételezhető és meghatározott. Időpontja azonban, legalábbis a konkrétan az oklevélben szereplő esetre vonatkozóan nem ismert. Így csupán az oklevél alapján azt sem tudjuk megmondani, beazonosítani, hogy egy, a lengyelek felé indított „hirtelen” segítségnyújtási akcióról volt e szó, vagy pedig konkrétan (így időpont szempontjából is) megtervezett hadjáratról. A kérdés pedig az időjárás szempontból megfelelő időzítés miatt is fontos lehetett.

⁷ Str. III. 473–475. Regesztá: AOklt. XXVI. 336–337. o.

Lucska és Haruncsár környéke 500 m körüli (480–530 m) tengerszint feletti magasságon helyezkedik el. Habár a környéken meteorológiai főállomási adatai nem állnak rendelkezésre, azonban a területtől körülbelül 50–60 km-re nyugatra, mintegy 200 méterrel magasabban (694 m tszf.) fekvő Poprádon igen.⁸ Az utóbbi negyven év poprádi napi átlagai, minimum és maximum hőmérsékletei segíthetnek azon minimum-hőmérséklet gyakoriságok, illetve előfordulási lehetőségek vizsgálatában, melyek adott klimatikus viszonyok között általában a legnagyobb valószínűséggel elképzelhetők vagy éppen valószínűtlenek.⁹ Így például az éven belül június–augusztus hónapokban ilyen időjárási helyzet (de akár csak éjszakai fagy) kialakulására sem volt példa (még 8–9 °C alatti napi átlagra is igen ritkán) az utóbbi negyven évben, s így joggal feltételezhetjük, hogy huzamosabb fagy (több napos) előfordulási valószínűsége nyári időszakban a lucska-haruncsári mezőkön fizikailag (még igen nagy szélsőség esetén is) nem lehetséges. Májusban (kicsit gyakrabban) és szeptemberben (igen ritkán) ugyan átlagosan ötévente fordultak elő több napon keresztül jelentősen 0 °C alatti (valószínűleg éjszakai) minimumhőmérsékletek, de napi átlagok még ezekben az esetekben sem. Kiemelkedő szélsőség esetén teljességgel ugyan nem zárható ki, de igen minimális az esélye egy, az 1342. évi oklevélben leírtak májusi vagy szeptemberi bekövetkezésének.¹⁰

Ezzel szemben áprilisban és októberben már van esélye olyan, legalább 4–5 napos periódus előfordulásának, amikor a napi átlaghőmérséklet 0 °C alá süllyed, a minimum hőmérsékletek pedig jelentősen 0 °C alatt lehetnek.¹¹ Azonban a napi maximumok még így is csak elvétve maradnak fagypont alatt. A novembertől márciusig terjedő időszakban viszont az igen alacsony, jóval fagypont alatti napi hőmérsékletek a jellemzőek. Mindezek alapján az 1342. évi oklevélben említett, a tatárok elleni, Lengyelország felé átvonuló seregek szinte biztosan nem nyáron haladtak át a területen,¹² s még igen nagy szélsőség

⁸ (Állomászám: 119 340 WMO index). Napi és havi szintű információk és adatsorok részletekben elérhetők több honlapon is. Például: <http://logimet.com/grynres.phtml.en>; <http://www.weather-and-climate.com> (10.2011.10.12). Természetesen még hosszabb mérésorozatok birtokában ennél is több és pontosabb információ nyerhető, de általában egy – legalább harminc év hosszúságú – napi szintű adatbázis elegendően reprezentatív ilyen vizsgálatok elvégzésére.

⁹ Poprád azért is jó példa lehet, mivel itt az alacsonyabb hőmérsékletek előfordulási valószínűsége – földrajzi elhelyezkedésénél fogva – nagyobb, mint Lucska és Haruncsár környékén. Ezért, amely rendkívüli szélsőségnek itt a bekövetkezési valószínűsége minimális vagy nulla, arról joggal feltételezhetjük, hogy a 200 méterrel alacsonyabban fekvő, így körülbelül 1 °C-kal magasabb átlaghőmérsékletű, délkelet-északnyugati irányú völgyben (Lucska és Haruncsár vidékén) is igen valószínűtlen még akkor is, ha a Magas-Tátrától keletre lévén valamivel kontinentálisabb viszonyok uralkodnak.

¹⁰ Májusban például 1978, 1980, részben 2007 és 2011. években, szeptemberben például 1977-, 1986-ban, fordult elő több egymást követő napon keresztül 0 °C alatti hőmérséklet, de csak napi minimum-hőmérsékletek (tehát semmiképpen sem napi átlagok) szintjén.

¹¹ Áprilisban (annak is elsősorban az első felében) például, mind napi minimum, mind napi átlagok szintjén tartósan nulla alatti (vagy átlagok szintjén 0 °C körüli) hőmérsékletek 1986, 1991, 1995, 1997, 2002, 2003 és 2009. években fordultak elő. Októberben (általában a hónap végén) például 1973-, 1979-, 1987-, 1991- és 1997- (ez utóbbi két eset komolyabb lehűléssel járt), valamint 2003-ban mértek jelentősebb fagyokat.

¹² Meg kell azonban jegyezni, hogy ennek ellenére ismerünk olyan esetet, amikor a datálás nem kétséges, és mégis szeptember közepi dátummal (síksági helyzetben lévő területen) említenek a hó nagysága által okozott problémákat: 1342. szeptember 15-én egy Pozsony megyei határjárás során. Mivel a határjárás dátuma egyértelmű, továbbá a megelőző és rákövetkező ügymenetű időpontokkal is igazolható,

esetén is kicsi a valószínűsége, hogy május vagy szeptember folyamán. Időjárási szempontok alapján egy huzamosabb ideig tartó hideg időszak esetén áprilusra vagy októberre, de akár normál körülmények között is eshetett ez az időpont egy, az átlagosnál nem jelentősen enyhébb november-március közötti időszakra. Ugyanakkor a Kárpátok hágóin való átkelés egy teljes sereg számára ez utóbbi időszakban már jelentős kockázattal járhatott, habár nem áll példa nélkül.¹³

Az első oklevél kiadása (augusztus 19.)¹⁴ és Károly Róbert július 16-i halála között alig több mint egy hónap telt el, így az esemény biztosan még az ő, és nem fia uralkodásának idejére datálható. Továbbá feltételezzük, hogy az oklevélben foglalt események nem sok évvel az oklevél megírása előtt történtek, vagyis leginkább 1342, illetve az azt megelőző évek jöhetnek szóba. Ezért érdemes az 1330-as évek végének és 1340-es évek elejének nyugat felé irányuló tatár hadmozdulatait és az erre (magyar részvétellel) tett kelet-közép-európai keresztény válaszlépéseket egy kicsit részletesebben figyelemmel kísérnünk.

Jelen példánk esetén külön említésre méltó a tény, hogy a Lucska és Haruncsár környéki területen bekövetkezett fagyról és jégről tesznek említést, ami elsősorban hőmérsékleti információt jelent. A mezőn való táborozást nehezítő tényezők között nem szerepel azonban például a hó, ami (nagy mennyiségben) szintén valószínűleg zavarhatta volna a táborozást. Ugyanakkor, habár az öt napos letáborozás pontos okai ismeretlenek, a Kárpátok hágóinak időjárási szempontból veszélyes vagy járhatatlan (pl. havas, jeges) volta akár indokként is szolgálhatott a (kényszer)pihenőre.

A körülményeket illetően két lehetőség is előfordulhat. Az első eshetőség alapján a Lucska és Haruncsár környékén megszállt seregek vagy sürgősen kellett Lengyelországba mennie, s ezért talán az átvonulást a szükséges, és nem feltétlenül a legkedvezőbb időpontra időzítették. A másik lehetőség, hogy hadjárat vezetésére választott, így általában kedvezőnek tűnő időpontban vonultak fel, s olyan időben mentek, amikor nem számítottak ilyen fagyos, hideg időjárásra az adott területen. Utóbbi esetben lehet különös fontossága például annak, hogy milyen szokatlan időjárási viszonyokat, negatív hőmérsékleti szélsőségeket tudunk nyomon követni Magyarországon vagy a környező területeken a „gyanús” időszakokra vonatkozóan.

ezért egyelőre nehezen találunk más magyarázatot az esetre, mint hogy vagy elírták az oklevelet, vagy valóban (jelentősebb mennyiségű) hó volt szeptember 15-én 1342-ben. Európa nagy részén 1342. év tavasza (nyara) és ősze igen csapadékos és hűvös volt, de ezt a nagy méretű szélsőséget önmagában véve még ezzel sem lehet magyarázni. Legutóbb lásd: *Kiss Andrea: Floods and weather in 1342 and 1343 in the Carpathian Basin. Journal of Environmental Geography, 2. (2009) 3–4. sz. 37–47. o. (A továbbiakban: Kiss 2009.) 39. o.*

¹³ Így például a tatárok 1241. március 12-én törtek be az orosz kapunál, vagyis átkeltek a Kárpátok szorosain, habár annak egy alacsonyabban fekvő részén. Lásd például: *Négyesi 1997. 298–300. o.* Ebben az esetben azonban nagy számú fejszével tették a tatárok számára a felvonulási terepet járhatóvá.

¹⁴ Mely oklevél azonban visszautal egy korábbi, a Tarkói Rikolfok ellen ugyanezen ügyben kiadott oklevélre. Ez az oklevél nem maradt fenn, de főbb pontjai ugyanezen oklevélben említésre kerültek. Lásd: *Str III. 473. o.*

1344: Bűzös vizekkel körülvett Kalocsa – tatárok, pogányok, politika és a környezet

Az előbbinél sokkal komplexebb és talán az okokat tekintve időben is hosszabb távú problémákat magában hordozó körülmények merülnek fel a kalocsai érseknek 1344 őszén a pápához intézett és egyébként jóvá hagyott folyamodványában. Az érsek írta a pápának azt az 1344. október 9-én Avignonban iktatott levelet, amelyben a Kalocsa körüli mocsarak és különféle koszos és bűzös vizek („quod terra, in qua Colocensis ecclesia situata existit, paludibus et diversis aquis immundis et fetidis circumdata”) problémáját hangsúlyozza az érsek. Ezen áldatlan állapot okaként a tatárokat és más pogányokat jelölte meg („quodque per Tartaros et paganos alios eadem ecclesia et tota terra ipsius, nec non ecclesia Bachiensis... desolata et devastate extitit hactenus”), melyek támadás(ai) miatt a földek és templomok elpusztultak, az életben maradt lakosok pedig elmenekültek. Utóbbi probléma a levél szerint tehát nemcsak Kalocsát, hanem a szintén Kalocsa részét képező bácsi egyházat is érintette. Továbbá, a magyar királyoktól és pápáktól kapott okleveleiket is elvittek vagy megsemmisítették a pogányok („nec non quamplurima instrument, munimenta et privilegia Colocensis et Bachiensis ecclesiarum predictarum super diversis iuribus et libertatibus a Romanis Pontificibus, nen non a Regibus Hungrie eisdem concessis, per paganos deportata ac etiam abolita extiterunt”). Mindezekért az érsek arra kérte a pápát, hogy – egy lehetséges újabb tatár támadás miatt – menedékhelyként, illetve akár új prépostsági és érseki lakhelyként is megkaphassák az akkortájt a ciszterek birtokában, jó levegőjű és (egyetlen) alkalmas kiemelkedésen („mons boni et competentis aeris”) található Pétervárad (ma Petrovaradin Szerbiában) jelentős részét.¹⁵ Ez önmagában tehát megengedi azt a feltételezést, hogy a területen az érsek (érthetően) reális veszélyt látott még esetleges későbbi támadásokra is.

Az új kalocsai érsek leírása azért is érdekes, mivel Kaboli László egészségügyi szempontból is egy korabeli „szakember” szemszögéből szemlélte a területet: korábban physicusként a királyi orvos tisztségét is betöltötte. Ez pedig fontos szempont lehet, mivel szakértő szemmel, mintegy „látóleletet” adott a körülményekről.¹⁶ Vagy legalábbis igyekezett jogosnak tűnő indoklást találni Pétervárad (mint lehetséges menedék, és/vagy érseki központ) megszerzésére. Pedig az Árpád-kor nagy részében Kalocsa ha nem is országos méretekben, de a tágabb térségben mindenképpen fontos, központi helynek számított, amely ugyanakkor síksági helyzete miatt kevésbé védhető helyen található.¹⁷ De mi vezetett el ideig? Milyen körülmények összjátékszásának tudható be ez az állapot?

A kalocsai érsekség (és az ehhez tartozó bácsi egyházmegye) területén ez idő tájt kaotikus viszonyok uralkodtak, ami az újdonsült érsek (Kaboli László, korábban titeli

¹⁵ *Bossányi Árpád*: Regesta supplicationum: a pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai: Avignoni időszak. I. Budapest, 1916. 82–84. o. Regesztájára: *Piti Ferenc*: Anjou-kori oklevéltár XXVIII. (1344). Budapest–Szeged, 2010. (A továbbiakban: AOkl. XXVIII.) 383. o.

¹⁶ *Udvardy József*: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae XI. Köln, 1991. (A továbbiakban: *Udvardy* 1991.) 202. o. Ebben az időben azonban más, régóta esedékes egyházi problémák is felmerültek, így például a tatárjárás után világiak és egyháziak által elfoglalt bencés monostorok ügye. XII. Benedek vizitátorainak jelentése ebben az ügyben elég lehangoló képet festett. Lásd például: AOkl. XXVIII. 156–159. o.

¹⁷ Lásd például: *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. Budapest, 1987. (A továbbiakban: *Györffy* 1987.) 430. o.

prépost majd zágrábi püspök) levelezéséből is világosan kiderül. 1337 márciusa és 1342 májusa között az érseki szék üresen állt.¹⁸ Ugyanakkor más okok is közre játszhattak a problémák súlyosabbá válásában. Amint láttuk, László érsek 1344-ben panaszkodott a rossz körülményekről a pápának. A megelőző évben, vagyis rögtön hivatalba lépése után, azonban már panaszkozhatott a pápának, mert 1343 augusztusában a pápa a pécsi és boszniai püspököket is a kalocsai érsek megsegítésére buzdította.¹⁹ Míg az előbbi levélben a tatárokat és (más) pogányokat, utóbbi esetben a környékbeli birtokosokat: hatalmasságokat, nemeseket, sőt egyházakat stb. hibáztatta a levélíró – már ami a kalocsai érsekség területének elpusztítását és elnéptelenedését, valamint a birtokfoglalásokat és károkozást jelenti.²⁰ Lászlónak azonban, aki zágrábi püspökként fontos perek kapcsán már bizonyította rátermettségét, nem maradt elég ideje az itteni viszonyok rendbe tételére: 1345 elején a kalocsai érseki szék már ismét üresen állt.²¹

A kalocsai egyháznak – más magyarországi egyházakhoz hasonlóan – folyamatosan voltak problémái a világiakkal, ami különösen nehéz helyzet fennállását eredményezhette az 1310-es években és az ezt megelőző évtizedekben. Mivel a királyt az oligarchák letörése foglalkoztatta inkább, az egyházak saját problémáikkal kapcsolatban maguk vették kezükbe az irányítást, s az 1318. évi kalocsai zsinaton saját és különösen egyházi birtokaik érdekében olyan intézkedéseket hoztak, amelyek mögé (a pápa mellett) hamarosan a király is felsorakozott.²²

Úgy tűnik, az érseki szék későbbi, huzamosabb ideig tartó üresen maradása ismét gondokat okozott: 1337 és 1342 között üresedésben volt, elsősorban az új érsek személye fölötti vita, illetve a pápa közbejött halála miatt. Ez alatt a királyi tisztségviselők (a király tudtával, az ország jogszokásának megfelelően) lefoglalták a kalocsai egyház területeit – amint azt Károly Róbert maga hangsúlyozta – a magyar határok védelmében, hogy a szerb király ne essen kísértésbe ezen területek megtámadására.²³ Így 1338-ra az érseki

¹⁸ Lásd: *Katona István*: A kalocsai érseki egyház története. I. Kalocsa, 2001. (A továbbiakban: *Katona* 2001.) 205–207. o.; *Katona, Stephanus*: Historia metropolitanae Colocensis ecclesie concinnata studio Stephani Katona. Pars I. Colocae, 1800. (A továbbiakban: *Katona* 1800.) 368–370. o. A kalocsai érsekség középkori történetének ez volt az egyik leghosszabb olyan ismert időszaka, amikor az érseki szék folyamatosan betöltetlen maradt. Lásd: *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. II. Budapest, 1996. 64–66. o. Lászlót megelőzően két érseket is ajánlottak illetve választottak, de meggyezés nem született a pápai és a királyi jelölt között, így a pápa inkább egy harmadik személyt, a zágrábi püspököt, Kaboli Lászlót szemelte ki a nehéz feladatra. *Piti Ferenc*: Anjou-kori oklevéltár XXVII (1343). Budapest–Szeged, 2007. (A továbbiakban: AOKlt. XXVII.) 119. o.

¹⁹ Ahogy egy másik pápai levélből kiderül, a pécsi és boszniai püspököknek is panaszkodott, nekik inkább a környékbeli birtokosokra. Forrásra lásd: *Fejér, Georgius*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Budae, IX, 1. 1839. 120–124. o. Lásd még: *Katona* 1800. 376–378. o.; *Katona* 2001. 205–206. o.

²⁰ A kalocsai érsek az üresedés időszaka alatti törvénytelenések, illetve az érsekség bevételeinek elvétele ügyében, egyes esetekre a kalocsai érsek több levélben is panaszkodott a pápának. A pápa 1344 nyarán és őszén támogatólag lépett fel az érsek mellett annak érdekében, hogy az üresedés alatt magánkézbe jutott érseki bevételeket Kaboli László – apostoli hatáskörrel kényszerítve is – visszaszerezhesse. Lásd pl. AOKlt. XXVIII. 248–249., 384. o., továbbá: *Udvardy* 1991. 203–204. o.

²¹ *Katona* 1800. 375–379. o. *Katona* 2001. 205–206. o. Zágrábi püspökként (a püspökséget érintő) nagyobb perfolymat aktív részeseként: AOKlt. XXIV. 38., 66., 86., 128–129., 192–194., 227–228., 318. o.

²² Lásd például az 1318. évi, kalocsai zsinatot: *Katona* 2001. 194–195. o.; *Katona* 1800. 352–355. o.

²³ *Katona* 2001. 201., 205. o.; *Katona* 1800. 374., 378. o.

birtokok nagy része (átmenetileg) királyi, illetve világi és más egyházak kezébe került. 1338-ban azonban nemcsak a kalocsai érsekség és birtokai körül vannak problémák, de általános magyarországi tiltakozások is érkeznek a pápához. Ezzel kapcsolatban említi a pápa a magyarországi egyházak, egyházi birtokok és jobbágyaik elleni (gyakran királyi) jogtalanságokat szóvá téve egy 1338. évi, a királynak szóló levelében, hogy a két tatárjárás „lángjai” elpusztították dokumentumaikat, ami az egyháznak további (folyamatos) nehézségeket okoz.²⁴ Ez viszont önmagában, általánosságban egy jóval szélesebb körű problémára hívja fel a figyelmet, nevezetesen, hogy az egyházi javak tekintetében bizonyos szinten már a tatárjárások óta húzódnak megoldatlan problémák, melyek részben birtokjogi természetűek.

A király eközben a kalocsai üresedést arra használta, hogy az érseki szék birtokainak jövedelméből kiépítse az érseki várkastélyt magába foglaló kalocsai várat, hogy a szerb király ne essen „kísértésbe” a terület megtámadására.²⁵ A szerb király érdeklődése a terület iránt, csakúgy mint egy Kalocsát is érintő támadás lehetősége, napirenden lehetett az 1330-as évek második felében.

De mi volt a helyzet korábban? Oklevelek ugyan elérhetőek a korai időszakból, s a székesegyház(ak) régészeti feltárása is megtörtént, ugyanakkor magáról a városról viszonylag keveset tudunk.²⁶ A XII. század folyamán – egészen a század utolsó évtizedéig – Bácsott tartotta székhelyét a kalocsai érsek.²⁷ A XII–XIII. században a kalocsai érsekség (egyház)politikai szempontból jelentősen megerősödött,²⁸ aminek valószínűleg – legalább mérsékelt szinten – hatnia kellett nemcsak Bács, de Kalocsa város (és környéke) fejlődésére is. Ezt részben alátámasztani látszik az új, divatos, nagyméretű (és drága) kalocsai székesegyház kialakítása is.²⁹ Kalocsa a XIII. század elejére egyértelműen az érsekség székhelyévé vált. Másrésztől azonban az alföldi terület dél felé való nyitottsága, a jelentős védelmi vonalak (így például kővárak) hiánya egészen a Dunáig gyakorlatilag védtelenné tette a területet.

Vagyis ha bármilyen ellenség túljutott a Duna vonalán, onnantól már – legalábbis portyázás szintjén mindenképpen – gyakorlatilag „szabad járása” volt Kalocsáig. A tatárjárás Kalocsa körül valóban nagy pusztításokat okozott, ami Györffy György szerint valószínűleg a város fejlődésének is évtizedekre gátat szabott, mivel ezek után több érsek Bácsott,

²⁴ „...nisi privilegiorum instrumenta exhibeant, quae dupplici Tartarorum excursione flammis deleta fuerant.” In: *Fejér, Georgius*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civiles. VIII, 4. Buda, 1832. 323. o.; Regesztá: *Piti Ferenc*: Anjou-kori oklevéltár XXII (1338). Budapest–Szeged, 2011. 200–201. o.

²⁵ *Asbóth Miklós – Romsics Imre*: Kalocsa múltja és jelene. Kalocsa, 1998. 7., 50. o.

²⁶ Ezt Kristó Gyula annak tudja be, hogy Kalocsa mind az Árpád-kor, mind pedig a késő középkor folyamán – kedvezőtlen fekvése és „igazi” városi polgárság hiánya miatt – igazából jelentéktelen település volt. Lásd: *Kristó Gyula*: Érseki székhely és település. (A továbbiakban: *Kristó* 2000.) In: *Kosztá László* (szerk.): Kalocsa történetéből. Kalocsa, 2000. (A továbbiakban: *Kosztá* 2000.) 9–20. o.

²⁷ *Kristó* 2000. 9–20. o., valamint: *Makk Ferenc*: A kalocsai érsekség bácsi székhelyének létesítéséről. In: *Kosztá* 2000. 21–27. o.

²⁸ Lásd például: *Kosztá László*: Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a 13. század elejéig. (A továbbiakban: *Kosztá* 2000a.) Valamint: *Marosi Ernő*: A második kalocsai székesegyház néhány művészettörténeti kérdése. Mindkét tanulmány az alábbi kötetben jelent meg: *Kosztá* 2000. 29–50., 51–68. o.

²⁹ Lásd például: *Kosztá* 2000a. 50. o.; a székesegyház feltárására és egykori méreteire és stílusjegyeire: *László Gergely Máté*: Henszlmann Imre és a kalocsai székesegyház 1869-es régészeti feltárása. In: *Kosztá* 2000. 75–95. o.

az egyház másik székhelyén tartózkodott inkább.³⁰ Ugyanakkor például az 1318-as zsinatot Kalocsán tartották, ami Kalocsa szerepét látszik erősíteni.

Egyrészt tehát Kalocsát a tatárjárás és az azt követő zavaros időszak megpróbáltatásai valóban hosszú évtizedekre visszavethették a fejlődésben. Másrészt azonban 1317 és 1337 között például erős kézben lehetett az érsekség irányítása Jánki László érsek személyében, aki udvari kancellárként is jó kapcsolatot ápolt az uralkodóval.³¹ 1334-ben északi megyékben fekvő érseki birtokokat cserélt el déli, szerémségi birtokokért – feltehetően az érsekség birtoktesteinek jobb ellenőrizhetősége okán.³² Régen pusztán álló birtokok benépesítésével is Jánki László érsek bízott meg „szakembert” 1325-ben.³³ Ugyanakkor az említett pusztafalvak (Borota, Szentiván, Szentpál, Zsuzsuktó Bodrog vármegyében) területe Bajától kelet-északkeletre található, vagyis nem Kalocsa környékén.³⁴ Kalocsa környékén az érsekségnek voltak ugyan birtokai, de a települések nagyobb része világi magán-, egyházi vagy királyi kézben volt.³⁵

Mindezek alapján összességében nem úgy tűnik, mintha (pl. birtokjogi szempontból) elhanyagolt állapotban lett volna a kalocsai érsekség ezekben az években, legalábbis ami az 1337-ig terjedő időszakot illeti, habár maga az érsek – egyéb hivatalai miatt – gyakran volt távol az érseki székhelytől, s ezért ott érseki helynök segítette munkáját.³⁶ A dolgok 1337 után ismét negatív irányba fordultak. Ez azonban azt is jelentheti, hogy a Kalocsa környéki (tehát az érsekség központjában található) vizek (és földek) karbantartásának Kaboli László által 1344-ben leírt hiányáért nem okolhatjuk kizárólag a száz éve lezajlott tatárjárást, vagy a sok évtizeddel korábbi hatalmaskodásokat, hanem közelmúltban lezajlott eseményekkel, okokkal is számolnunk kell, vagyis olyan eseményekkel, melyek az 1344. évet közvetlenül megelőző néhány évben, évtizedben történtek. Az a tény, hogy például Kalocsa pár évre királyi kézbe került, önmagában ismét csak nem indokolja (különösen, ha annak jövedelmeit továbbra is beszédtek), hogy a város környékén felhagyjanak a területek karbantartásával, használatával, vagy hogy a terület lakosai elhagyják birtokaikat.

³⁰ Györffy 1987. 427–432. o. (Kalocsa).

³¹ Habár egyértelmű információkat az érsekség anyagi helyzetére nem vonhatunk le, mégis általánosságban, tájékoztató jelleggel érdekes lehet a tény, hogy az 1332–1337 között Magyarországon beszédett pápai tizedek vonatkozásában a kalocsai érsekség befizetései összegszerűen nem mutatnak kisebb összegeket, mint néhány jelentősebb püspökség ugyanazon pápai számadásokból ismert befizetései. Míg Kalocsáról 4092,5 márká bevételről van tudomásunk az említett években, addig például az egri püspökség területén 3247, a zágrábiban 4452, a csanádiban 3225, a váciiban 6260, a pécsiben 6829, az erdélyiben és a váradiban együtt 3247 márkát szedtek be, míg például az esztergomi érsekségre vonatkozóan „csak” 1212 márká befizetéséről maradt fenn számadás. Lásd: *Várszegi Asztrik – Zombori István* (szerk.): Pápai tizedszedők számadásai. Vatikáni Magyar Okmánytár. I, 1. Budapest, 2000. 90., 161., 172., 181., 234., 260., 316., 372. o.

³² *Katona* 2001. 200. o.; *Katona* 1800. 367–368. o. 1346-ban (de talán már 1344-ben is; lásd: *Udvardy* 1991. 205. o.) elkezdtek visszaperelni az érsekség korábban elcserélt, északon fekvő birtokait. A csere tényével később például Miklós kalocsai érsek nem értett egyet, mivel az északi birtokok sokkal értékesebbek voltak, mint a kapott déliek. Lásd: *Udvardy* 1991. 196. o. Ezért 1357-ben a pápához folyamodott a birtokcsere megsemmisítésért, ami – úgy tűnik – nem történt meg. A folyamodványra lásd: *Bossányi Árpád*: Regesta supplicationum: A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. II. Budapest, 1918. 312. o.

³³ *Udvardy* 1991. 196. o.

³⁴ Györffy 1987. 713., 728–729., 732. o.

³⁵ Györffy 1987. 424–427., 432–440. o.

³⁶ *Udvardy* 1991. 195. o.

De van-e jele ennek a területelhagyásnak Kalocsa környékén hosszú távon a XIII. századi tatárjárás utáni száz évben? Kalocsa (tágabb) környékének ismert Árpád-kori településeit tekintve azt tapasztalhatjuk, hogy a településhálózat nem változott jelentősen, vagyis néhány ismert kivételtől eltekintve a tatárjárás előtt lakott települések a XIV. század közepén is létező, vagyis (általában) lakott településként jelennek meg az oklevelekben. A néhány kivétel három települést jelent, melyek azonban újra megjelennek XV. századi oklevelekben.³⁷ Tehát hosszú távon, legalábbis a kalocsai Sárköz vidékét illetően, az ismert okleveles adatok alapján nem igazán követhető a terület masszív elnéptelenedése. Ez azonban nem zárja ki annak esélyét, hogy időszakosan – például ellenséges támadás hatására – valóban átmenetileg elnéptelenedett.

A Kalocsa környéki területek (Sárköz), a XVIII–XIX. századhoz hasonlóan (lásd a 2. ábrát), már a középkorban is vízrajzi, de valószínűleg általános szempontból is jelentős tájtalalkítással járó használat alatt álltak. A mezőgazdaságilag hasznosított, a kalocsai Sárköz területét képező magas árteret a Duna kisebb-nagyobb ágai szeltek keresztül, melyek egy része (vagy mindegyike) mesterséges karbantartás alatt állhatott.³⁸ Takács Károly például az Árpád-korra vonatkozóan a – Kalocsától keletre fekvő – szekszárdi apátságához tartozó halomi uradalom, és az abból kiszakított Csertő 1239. évi határjárása, terepbejárás és terepi vizsgálatok alapján egyidőben létező és összefüggő, rendszert alkotó árkokat rekonstruált.³⁹

A szabályozások előtti Kalocsa (kül)területe három nagyobb részre tagolódott: az alacsony fekvésű belső határra, a puszták és szállások (szintén magasabban fekvő) övezetére és a külső legelőkre (Őrjegrész). Míg a város maga egy göröndre, azaz hosszan elnyúló kiemelkedésre épült, addig a belső határ többi része legelőként hasznosított alacsony fekvésű terület volt.⁴⁰ Tehát a terület és vízei (akár természetes, akár emberkéz befolyásolta) környezeti változásokra meglehetősen érzékenyen reagálhattak.

További érdekes problémát vet fel a kért „menedék”, Pétervárad földrajzi elhelyezkedése. Ha például szerb, de akár tatár, illetve bármilyen „pogány” támadás érte a kalocsai érsekség területét, akkor az jó eséllyel a Duna mentén, déli irányból következett be. Ugyanakkor Pétervárad a Duna mellett, sokkal délebbre, így elvileg támadásoknak több szempontból inkább kitett vidéken található. A helyválasztást természetesen az is meghatározhatta – más, később részletezésre kerülő okok mellett –, hogy a kiemelkedésen lévő,

³⁷ Ordas, Malomörvény és Sár-Mégy települések Árpád-kori említéseire lásd: Györffy 1987. 434–435. o. XV. századi említésre lásd: Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. Budapest, 1897. 337., 338., 340. o.

³⁸ Ezt a helynevek (pl. Vajas, Ásvány elnevezések vagy a sok „fok” nevű vízfolyás) is alátámasztják. A Sárköz középkori és újkori viszonyait elemző környezettörténeti áttekintésre vonatkozóan lásd például: *Andrásfalvy Bertalan: A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az ármentesítési munkák befejezése előtt.* Budapest, 2007. 28–47. o. Meg kell jegyezni, hogy Andrásfalvy Bertalan elsősorban a Duna jobb (tehát áttelnes) partjának Sárközére vonatkozóan készítette el munkáját. Ugyanakkor éppen a kötet középkori részében találunk a Duna bal parti területeire vonatkozóan is információkat, különösen fokokra vonatkozóan.

³⁹ *Takács Károly: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása a Rábaközben és a Kárpát-medence egyéb területein.* Korall, 2000. 3. sz. 53–59. o. Takács Károly tanulmányában precíz és részletes leírását és elemzését szolgáltatja a határjáró oklevélben foglaltaknak. Ezért az ott említett határpontok földrajzi azonosításával, és így a feltételezhető egykorú tájhasználati viszonyokkal kapcsolatban is értékes információkat nyerhetünk a terület késő Árpád-kori képére vonatkozóan.

⁴⁰ *Romsics Imre: Adatok Kalocsa környékének történeti földrajzához.* Homokmégy, 1987. 42–43. o.

2. ábra: Kalocsa környékének átnézeti térképe, különös tekintettel a vízrajzi viszonyokra. Kivágot Ruttkay Mihály 1763. évi térképéből⁴¹

védhető (erődített) hely biztonságosabb lehetett, mint a dunai ártérből (alig) kiemelkedő, síksági helyzetű, s így nehezen védhető Kalocsa. Ezt maga az érsek is említette, amikor Péterváradról mint az érsekség területén fekvő egyetlen alkalmas helyről, védhető (és erődített) kiemelkedésről írt.

Kaboli László pápához írott levelében a bajokért a tatár és pogány támadásokat okolja első helyen, ami miatt az érsekség birtokainak lakói elmenekültek, illetve az érsekség birtokjogi viszonyait igazoló iratokat a tatár–pogány támadások megsemmisítették. Vajon kizárólag a XIII. században lezajlott tatár–pogány támadás(ok)ra utalt, vagy ilyen támadások még a XIV. században is, sőt, a levél megírása előtti években is okozhattak gondokat a vidéken? Vagyis csak általános érvényű utalást jelent, vagy esetleg közelmúltban történt eseményekről is lehetett szó? Ennek megítéléséhez, az előző esethez hasonlóan, minden-

⁴¹ A térkép címe: *Ruttkay, Michael: Generalis Topographia defluxus Danubii per comitatus articulariter unitos Pest-Pilis-Solth documentis, una cum expressione paludum in plaga hac existentium...* Eredeti méretarány: 1:845 190. Lelőhelye: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, VIII. 2. o. №. 142.

képpen szükséges a politikai–katonai háttérinformációk alaposabb általános ismerete. Ha ugyanis a kalocsai érsekséget az 1340-es évek elején érte volna valamilyen tatár–pogány támadás, az – földrajzi helyzeténél fogva – nemcsak a tatár támadások eddigi ismereteinknél komolyabb voltára utalna, hanem összefüggésbe hozható például az észak-balkáni államok (így Bulgária, Havasalföld, Szerbia) és Magyarország egymáshoz való viszonyával is.

Másrészről, az előző esethez hasonlóan, a környezeti viszonyok kedvezőtlen irányú változásának vizsgálatakor egy – (dunai) árvizek szempontjából különösen érzékeny, gyakorlatilag szigeti fekvésű – területen nem csak a lehetséges emberi, hanem általában a fizikai környezeti hatásokat (ezen belül is első helyen az 1344. őszt megelőző időszak időjárási viszonyait), különösen lehetséges szélsőségeit is fontos figyelembe vennünk.

Időjárási és környezeti viszonyok: mennyiben segítenek az események megértésében?

Érdekes – a seregek mozgását, illetve sebességét, hadjárat indítását vagy akár sikerét is – befolyásoló tényező lehet például az időjárás milyensége, illetve annak a szokásostól való eltérései. Még ha konkrétan az adott területre vonatkozóan nem is rendelkezünk adatokkal, a környező területek viszonyai, különösen az esetleges szokatlan, szélsőséges események említése fontos közvetett információkkal szolgálhat az adott terület egykorú viszonyaival kapcsolatban. A hadjáratok szempontjából fontos szerepe lehet például a hőmérsékleti és csapadék viszonyoknak, szélsőségeknek.

Térségünkben az 1340-es évek elején több komoly időjárási szélsőség is bekövetkezett. Így Ausztriában, ezen belül is Stájerországban, 1340. február 22-től kezdve öt hétig olyan nagy hideg volt, hogy emberek és állatok haltak meg.⁴² A XV. század végi (nem egykorú, így csak bizonyos korlátok között alkalmazható) krónikaíró, Jan Długosz szerint 1340 telén a porosz nagymester seregének Litvániában várostromot kellett abbahagyni (és haza menni) a nagy hideg miatt.⁴³

Prágai Ferenc leírása szerint a lengyelek tatárok elleni 1340–1341-es (téliként datált) harcai idején az időjárás havas és hideg volt,⁴⁴ ugyanakkor elgondolkoztató, hogy a forrásokban viszonylag gazdag cseh területeken e téltre Csehországra vonatkozóan konkrétan nem ismert időjárási adat. Ausztriában 1341-ben a tél ápriliséig „csendes” volt, viszont ettől kezdve májusig szokatlanul kemény hideg időjárás uralkodott, amit a vonatkozó osztrák szakirodalom a középkor egyik kiemelkedő dokumentált szélsőségeként kezel a kelet-alpi térségben.⁴⁵ 1341 tavasza Rüdiger Glaser szerint a német területeken is meglehetősen hideg volt: mind áprilisban, mind pedig májusban olyan kemény hideg volt, „mintha a tél és a tavasz felcserélődött volna.”⁴⁶ A többi feldolgozásban azonban csak áprilusra vonatkozóan találunk szélsőséges hidegre való utalást.⁴⁷

⁴² Forrásszövegekre és elemzésre lásd: *Rohr, Christian*: Extreme Naturereignisse im Ostalpenraum. Naturerfahrung im Spätmittelalter und am Beginn der Neuzeit. Köln–Weimar–Wien, 2007. 448. o.

⁴³ *Dąbrowski, Jan – Semkowicz-Zaremba, Wanda* (eds.): Ioannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti regni Poloniae. Liber IX. Varsaviae, 1978. 214. o.

⁴⁴ *Losserth* 1875. 566. o.

⁴⁵ Forrásszövegre és elemzésre lásd: *Rohr* 42. jegyzetben idézet munkáját, 448. o.

⁴⁶ *Glaser, Rüdiger*: Klimageschichte Mitteleuropas. 1200 Jahre Wetter, Klima, Katastrophen. Darmstadt, 2008. (A továbbiakban: *Glaser* 2008.) 84. o.

⁴⁷ A középkori (Nyugat-)Európára vonatkozó, összességében eddig legteljesebb forrásgyűjtésre és részben feldolgozásra, a forráshivatkozásokat természetesen az 1340. év tavaszát is magába foglalóan

Talán észak/északkelet-magyarországi (Kárpátok) csapadékos (és talán közepes, vagy az átlagosnál hidegebb) télre is utalhat, hogy 1341. április 15-én nagy árvíz miatt maradt el egy határjárás a Tapoly és Ondava folyók egyesülésénél Zemplén vármegyében.⁴⁸ Az árvíz bekövetkezése azonban azt is sugallja, hogy erre az időpontra a hóolvadás nagyrészt bekövetkezett és/vagy az árvíz megelőző időszak esős volt. 1341–1342 tele Magyarországon is – csakúgy mint Közép-Európa más területein⁴⁹ – kemény és feltehetően csapadékban gazdag volt. A kemény, fagyos időjárást azonban időnként biztosan megszakította (valószínűleg a mediterrán területek felől érkező enyhe, nedves légtömegek hatására bekövetkezett) hirtelen felmelegedés, mivel február elején (a cseh területekhez hasonlóan), és február végén–március elején is nagy (nimia) árvizek voltak a Tisza felső és középső szakaszának vízgyűjtőjében.⁵⁰

Mindezek alapján a tervezett lengyelországi (Lucskán és Haruncsáron áthaladó) hadjárat időpontjára vonatkozóan ugyan 1340 tavasza sem zárható ki, ám 1341 tavasza még esélyesebb, valamint 1340 ősze is szóba jöhet (még akkor is, ha egy őszi indulás nem feltétlenül szerencsés időpont). Ugyanakkor például 1341 őszétől az egész 1342. év, illetve valószínűleg nagyrészt 1343 is a környezeti tényezők szempontjából a szóban forgó évek közül a legkedvezőtlenebb feltételeket jelentette volna egy Lengyelországba indított hadjárat, ami persze önmagában még semmi esetre sem zárja ki hadjárat lehetőségét. Ugyanakkor – hasonlóan például az 1339. évhez vagy az azt megelőző évekhez – mint ezt később részletesebben is látni fogjuk –, politikailag kevésbé indokolt.

Mint az előző esetben, úgy a kalocsai kérdésben is figyelembe kell vennünk további lehetséges környezeti–időjárás szempontokat, melyek 1344-ben, illetve az azt megelőző néhány évben elősegíthették – a folyamatos karbantartás hiányát felerősítve – a terület vízeinek elvadását, pangóvizek kialakulását és az ezzel járó további problémákat. A Kalocsa környéki területek alacsonyabban fekvő részein folyó gazdálkodásnak valószínűleg az 1344. év októberét megelőző évek viszonyai sem igazán kedvezhettek. Mint Közép-Európa jelentős részén, így feltehetően Magyarországon is az 1340-es évek eleje, 1342 és 1343 igen csapadékos volt.⁵¹ Ez a tény Közép-Európa más területein is árvizekkel járt.

összegyűjtve lásd: *Alexandre, Pierre*: Le climat en Europe au Moyen Age. Contribution à l'histoire des variations climatiques de 1000 à 1425, d'après les sources narratives de l'Europe occidentale. Paris, 1987. (A továbbiakban: *Alexandre* 1987.) 467. o. Az osztrák hivatkozásokon túlmenően a kérdésre vonatkozóan még Pármára vannak adatok.

⁴⁸ DF 268 345, 268346. Regeszta: *Sebők Ferenc*: Anjou-kori oklevéltár. XXV (1341). Budapest–Szeged, 2004. 137. o. 1341. november elején szintén árvíz és rossz időjárás miatt maradt el egy birtok felmérése (becslés azonban volt). Lásd: *Kiss* 2010. 183. o.

⁴⁹ Lásd például *Brázdil, Rudolf – Kotyza, Oldrich*: History of Weather and Climate in the Czech Lands I (Period 1000–1500). Zürcher Geographische Schriften 62, Zürich, 1995. 114–115. o. Érdekes, hogy a német területekre vonatkozó feldolgozás nem említi kemény telet. Lásd: *Glaser* 2008. 76. o.

⁵⁰ Erről részletesen lásd: *Kiss* 2009. 3–4. sz. 37–47. o.; *Kiss* 2010. 183–187. o. Az 1342–1343. évi árvízi események közép-európai összevetésére, és a XIII–XV. századi dokumentált magyarországi árvizek között elfoglalt helyére lásd: *Kiss Andrea*: Árvizek és magas vízszintek a 13–15. századi Magyarországon az egykorú írott források tükrében: Megfoghatók-e és mi alapján foghatók meg rövid, közép és hosszú távú változások? In: *Kázmér Miklós* (szerk.): Környezettörténet. Budapest, 2011. 43–55. o.

⁵¹ Nyugat-Európa (és Nyugat-Közép-Európa) viszonyaira vonatkozóan forráshelyekre és feldolgozó-sukra lásd: *Alexandre* 1987. 467–472. o.

Továbbá, a német, osztrák és cseh területeken a rossz termékek miatt bekövetkezett magas árakkal, ínséggel, sőt éhínséggel is társult 1342, de különösen 1343 folyamán.⁵²

Magyarországon a megelőző két évnek (1342 és 1343) az ismert árvizek szempontjából például különösen kiemelkedő jelentősége volt: e két évből ismerjük (legalábbis éves bontásban) jelenleg a legtöbb árvizet a középkorban. Az ismert árvizek döntő többsége e két évben a Tisza vízgyűjtőjén következett be. Viszonylag kevés (habár némely esetben szélsőséges) közvetlenül említett magyarországi időjárási eseményről van ugyanakkor tudomásunk.⁵³ Továbbá, amint már korábban is láttuk, 1341 tavaszán is volt egy nagy árvíz (illetve ősszel egy további árvíz) a Tisza vízgyűjtőjén. A kalocsai Sárközt közvetlenül is érintő nagyobb méretű víztömegek jelenlétével járó dunai árvízről az 1344. év őszét megelőző időszakból eddig két ízben van tudomásunk: 1342. április 11-én Apatin környékén, Aranyan birtokon a vizek sokasága és nagy mennyisége, illetve 1344. március 23-án a kalocsai Sárközben, Szeremle környékén egy nagy árvíz hiúsított meg határjárását. Vagyis még a petíció benyújtásának évéből, 1344-ből is ismerünk a területre vonatkozóan nagy árvizet.⁵⁴

Habár közvetlen magyarországi adattal nem rendelkezünk, érdekes megemlíteni, hogy 1344-ben Constanzaiban jó szüret és gabonatermés volt, illetve talán ugyancsak erre az évre vonatkozóan nyári meleget és jó aratást dokumentáltak Frankfurtban és Klosterneuburgban is. Württembergben pedig általában meleg időjárást említenek erre az évre. Vagyis svájci, német és osztrák területeken is található meleg nyárra vonatkozó adat, feltehetően mindegyik esetben 1344-re vonatkozóan.⁵⁵ Glaser szerint aratás környékén 1344-ben francia területeken nagy meleg és szárazság volt, az az évi bor jó minőségű volt, ami általában meleg nyári-kora-őszi viszonyokra utal.⁵⁶ Ha a nyár (és a kora-ősz) 1344-ben például Kalocsa környékén is meleg volt (erre jó esély van),⁵⁷ akkor ez tovább „ronthatta” a korábbi árvizek (és például az emberi művelés, karbantartás hiánya) miatti problémát, és részben akár összefüggésbe is hozható a bűzös-víz említéssel is.

⁵² Az 1343. évre Ausztriában (Leoben, Stájerország) például: *Zahn, Johann*: Anonymi Leobensis Chronicon. Grätz, 1865. 44. o. Német és cseh területekre 1342-re, illetve részben 1343-ra vonatkozóan forrásokra és elemzésekre lásd: *Brázdil és Kotyza* 42. jegyzetben hivatkozott munkáját, 115. o.; *Tetzlaff, Gerd – Börngen, Michael – Mudelsee, Manfred – Raabe, Armin*: Das Jahrtausendhochwasser von 1342 am Main aus meteorologisch-hydrologischer Sicht. Lásd még: *Glaser* 2008. 66. o. (Utóbbi a konkrét források megadása nélkül, a HISKLID adatbázisára támaszkodva.).

⁵³ Lásd: *Kiss* 2009. 37–47. o.

⁵⁴ *Kiss* 2010. 184–188. o.

⁵⁵ Forráshelyekre és feldolgozásukra lásd: *Alexandre* 1987. 472. o.

⁵⁶ *Glaser* 2008. 66. o. (források megadása nélkül). Erre vonatkozóan azonban sem az előbb említett belga klímátörténész munkájában (*Alexandre* 1987.), sem pedig a korszak klímátörténeti szempontú francia feldolgozásában nem találtam információt. Ez utóbbira lásd: *Le Roy Ladurie, Emmanuel*: Histoire humaine et comparée du climat. I: Canicules et glaciers (XIIIe–XVIIIe siècle). Paris, 2004.

⁵⁷ Az elsősorban szőlő fenofázis-alapú késő-tavaszi-nyári hőmérsékleti rekonstrukciók például erős hosszú távú kapcsolatot mutatnak a svájci, francia és a magyar területek között. Ennek ellenére természetesen ez nem azt jelenti, hogy minden év „biztosan passzol”, de annak meglehetősen nagy a valószínűsége, hogy nagyon meleg svájci, és talán német, osztrák és francia nyár esetén Magyarországon sem volt átlag alatti (inkább feletti) a nyári hőmérséklet. Hosszú távú kora-újkori, újkori összevetésre lásd: *Kiss, Andrea – Wilson, Rob – Bariska, István*: An experimental 392-year documentary-based multi-proxy (vine and grain) reconstruction of May–July temperatures for Kőszeg, West-Hungary. *International Journal of Biometeorology*, 55. (2011) 4. sz. 595–611. o.

Az Arany Horda, Magyarország és a szomszédok viszonya

A két esettanulmány körülményei, okai és bekövetkezésük időpontjai nem tárhatók fel és érthetők meg a (dél- és kelet-)közép-európai térségben történtek ismerete nélkül. Ezért röviden érdemes áttekinteni az időszak politikai, társadalmi történéseit, melyek konkrétan befolyásolhatták a mikrotörténelmi folyamatokat is, vagyis alapvető fontosságúak lehetnek felhozott két példánk esetén is. E kérdésben elsőrendű fontosságúak azok az információk, melyek az Arany Horda korabeli viszonyaiba engednek betekintést.

Az Arany Horda fénykorát Özbek kán (1312–1341) és fiai (Tinibek és Dzsánibek) alatt, a XIV. század első felében érte el. Özbek nyugati irányban meglehetősen aktív politikát folytatott életének utolsó éveiben: ez különösen igaz például a Lengyelország és Konstantinápoly felé folytatott nagyobb hadjáratokra. Özbek kán 1341-ben meghalt, trónját legidősebb fia, Tinibek foglalta el. 1342-ben azonban Tinibeket félreállították, s a trónra még ugyanabban az évben az agresszív és ambíciós Dzsánibek került, aki azonban inkább a délkeleti célpontokat (pl. Azerbajdzsán, majd Kaffa) részesítette előnyben.⁵⁸ Mindezen körülmények az Özbek halálát közvetlenül követő év(ek)ben egy lehetséges nagyobb magyarországi hadjárat, összehangolt támadás bekövetkezésének valószínűségét minimálisra csökkentették.⁵⁹

A XIV. század első felét tekintve a század elején a legsúlyosabb támadás az Arany Horda részéről 1312-ben következett be, amikor szerb–bolgár–tatár csapatok törtek be és okoztak pusztításokat az ország dél-délnyugati részében, melynek hatására a pápa 1313-ban keresztes hadjáratot is hirdetett.⁶⁰ 1324-ben – amikor például az Arany Horda kunjai tatár vezetéssel Bazarab földjén vonultak át – a tatár veszély elhárítására vezetett Károly Róbert hadat Erdélybe, de még Lajos uralkodásának első éveiben is valószínűleg többször zaklatták az erdélyi határvidéket. 1329-ben nemcsak a bolgár, román és szerb, de a tatár támadásokat is említve állította a király – az Al-Dunához közeli – Miháld vára élére Szécsi Dénest.⁶¹ 1330-ban Észak-Erdélybe tört be egy tatár csapat, melyet a Lengyelországból Halicson keresztül visszaérkező királyi sereg űzött ki az országból.⁶² Az 1330-as években – habár e kérdésben egyértelmű adat nem áll rendelkezésre – a nemzetközi szakirodalom feltételezése szerint szintén voltak tatár támadások: így 1332-, 1334-, 1335-re és 1338-ra vonatkozóan is feltételeznek tatár betöréseket. Ezen állítások azonban egyértelmű források hiányában egyelőre inkább a feltételezések kategóriájába sorolhatók.⁶³

⁵⁸ Lásd: *Vásáry István: Az Arany Horda.* Budapest, 1986. 117., 282. o. 1343-ban az új pápa, VI. Kelemen igyekezett ugyanazt a (meglehetősen meleg hangú, szívélyes) viszonyt fenntartani a káni udvarral a keresztények védelmében, mint ami elődei idején is jellemző volt. Lásd *Piti Ferenc: Anjou-kori oklevéltár XXVII (1343).* Budapest–Szeged, 2007. (A továbbiakban: AOkt. XXVII.) 319–320. o.

⁵⁹ Lásd például *Jackson 2005.* 202–206., 210. o.; *Vásáry, István: Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365.* Cambridge, 2005. 17–29. o.

⁶⁰ *Doberdói Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Hetedik rész: 1301–1342.* Budapest, 1934. 48. o. Mivel ez egy jelentős méretű betörés volt, e támadás például akár Kalocsa környékét is érinthette.

⁶¹ *Kristó 1988.* 78., 81. o.

⁶² *Doberdói Bánlaky 50.* jegyzetben hivatkozott munkája, 99. o.; *Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* VIII, 3. Buda, 1832. 537. o.

⁶³ *Jackson 2005.* 212–213. o.

Az észak-balkáni helyzet is inkább a tatároknak kedvezett: az 1330-as évek közepétől, illetve az évtized második felében a szerb Dusán István a Balkánon nyíltan Magyarország ellenes politikát folytatott, s ebben szövetkezett Havasalfölddel és Bulgáriával is.⁶⁴ Magyarország ugyanakkor szoros szövetségben állt Szerbia nyugati szomszédjával, Boszniával. Magyarország szempontjából további kedvezőtlen változást jelenthetett, hogy az 1330-as évek végén, illetve 1340-re a Duna-delta jelentősebb városai, így például Kilia és Vicina tatár kézre kerültek.⁶⁵ A szerbeknek így áttételesen még inkább természetes szövetségként adódhattak a tatárok. A szerbek ellen még az előző év(ek)ben, 1334–1335-ben és 1339-ben is küldött sereget Károly Róbert. Vagyis a szerb–magyar viszony ebben az időszakban – bár a szerb király elsősorban dél felé, így Albániában folytatott hadjáratot – szintén feszült volt. Éppen ezért fontos további adalék lehet (amire akár közvetlen indítékokat is kereshetünk), hogy Lajos, saját bevallása szerint, koronázása után először Szerbia ellen indított hadjáratot. Kristó Gyula szerint az 1342–1343. évi (sikeres) szerbiai hadjárat elsődleges célja az volt, hogy Dusán István szerb király macsóí terjeszkedésének gátat szabjon.⁶⁶

Összességében elmondható, hogy a tatár betörések súlyát általában elsősorban Erdély viselte, de a XIV. század első felében valószínűleg a Szepesség is többször szenvedett tőlük.⁶⁷ Az északi és keleti területeken kívül déli irányból is fenyegette tatár veszély Magyarországot: különösen az ellenséges Szerbia (illetve Bulgária és Havasalföld) támogatásával, a Duna mentén. Habár Károly Róbert idején általában sikeresen verték vissza a tatár támadásokat, véglegesnek tekinthető megoldás (a már gyengülő) Arany Horda ellen csak Lajos idején született. A magyar királyság hathatósan 1345-ben, majd 1346-ban vágott vissza, amikor egy főleg székelyekből álló sereg a székely ispán vezetésével az Arany Horda területén mért végzetes csapást a tatár seregre.⁶⁸

A magyar–tatár viszony alakulása szempontjából nagy jelentőségű a legfontosabb szövetséges, Lengyelország korabeli tatár politikája. Az 1330-as évek végéig a lengyel diplomácia elsősorban északi irányban mutatott érdeklődést. 1339-ben utódlási megegyezés született Kázmér és Károly Róbert között, melynek értelmében Kázmér gyermektelen halála esetén Károly Róbert fiúörököse kapja meg a lengyel trónt. Cserébe Károly Róbert elismerte Kázmér igényét a halicsi területekre. 1340-től, a tatárokhoz hasonlóan, a lengyelek érdeklődése Ruténia (de elsősorban Halics) irányába fordult. A lengyelek, kihasználva az ottani belső anarchiát – az uralkodó bojárok általi meggyilkolását, illetve számítva a magyarok be nem avatkozására – 1340 áprilisában bevonultak Halicsba. Az elején nagy sikereket értek el, de a tatárok rendszeres ellentámadásai a sikereket korlátozottá tették. A tatár támadások 1340–1341-ben Kis-Lengyelországot, így Sandomierzt is komolyan

⁶⁴ Az 1320-as években már többször problémákat okozó Basarab a hírhedt 1330. évi, télbe nyúló őszi, a magyarok számára katasztrófálisan végződött havasalföldi hadjárat után gyakorlatilag függetlenítette magát a magyar koronától. A tatároktól függő bolgárokkal pedig mind az 1310-es, mind az 1330-as években folytak összetűzések. *Kristó* 1988. 80., 82., 89. o.; *Fine, John Van Antwerp*: The late medieval Balkans: a critical survey from the late twelfth century to the Ottoman Conquest. Ann Arbor, 1994. (A továbbiakban: *Fine* 1994.) 289. o.

⁶⁵ *Vásáry* 59. jegyzetben hivatkozott munkája, 162. o. Összefoglalóan lásd még: *Jackson* 2005. 203. o.

⁶⁶ *Kristó* 1988. 89., 91. o. Lásd még: *Fine* 1994. 288–289. o.

⁶⁷ *Kristó* 1988. 96. o.

⁶⁸ *Kristó* 1988. 96–97. o.

veszélyeztették. 1341-ben megállapodás született Kázmér és Károly Róbert között Halics közös védelméről.⁶⁹

A pápa a tatár fenyegetések hatására Kázmér király mellé állt: augusztusban keresztes hadjáratot hirdetett Lengyelországban, Magyarországon és Csehországban. Kázmér – aki már ősszel készült az újabb összecsapásra – megsemmisítő csapást mért a tatárookra 1341 januárjában. A tatárok Halicsért folytatott küzdelmeiket csak az évtized második felében, a pestis terjedésétől meggyengülve adták föl.⁷⁰

Ezek alapján politikai szempontból összességében általában feltételezhető, hogy az első oklevélben említett lengyelországi hadjárat, illetve talán részben a második oklevélben szereplő, a kalocsai érsekséget is érintő esetleges tatár–pogány támadásról szóló információk – már ha volt ilyen, s nem csak a XIII. századi támadásokra utalt az érsek 1344-ben – köthetők az 1340. és talán még az 1341. év hadi eseményeihez. Ezért érdemes áttekinteni részletesebben az ezen utóbbi két(–három) évre vonatkozó forrásokat.

1340–1341 hadi eseményei az egykorú források tükrében

Habár döntő erejű tatár támadásokról általában nem volt szó, amint azt már részben láthattuk, a tatárok még az 1330-as években is valószínűleg szinte évente „látogatták” Európa tőlük nyugatra fekvő szomszédos keresztény államainak határait, így főleg Lengyelország és részben Magyarország határ menti területeit. A helyzet – különösen Lengyelország esetén – fordult komolyabbra az 1340. év elején. A pápai nuncius (február 20-i említése) szerint februárban a tatárok megtámadták Lengyelországot, ami (érthetően) Magyarországon is nyugtalanságot váltott ki.⁷¹ Ugyanakkor május elejéig nincs jele általános mozgósításnak Magyarországon és annak sem, hogy a mindennapi ügymenetet vagy a betervezett feladatokat bármi közbejött esemény jelentősen befolyásolta volna.⁷² Elvileg fennáll annak lehetősége is, hogy Lengyelország megtámadását hallva Károly Róbert már ekkor, például a (talán Magyarországon is szokatlanul hideg) március folyamán (vagy

⁶⁹ *Szokolay Katalin*: Lengyelország története. Budapest, 2006. 33. o. További érdekes adalék lehet az 1338–1341-ben (illetve talán a megelőző és követő években) lezajlott nagy európai saskajárás ténye, mely probléma bizonyítottan érintette mind az Arany Horda egyes (elsősorban Fekete-tenger menti) területeit, mind a lengyel és magyar területeket, mely utóbbiak „hagyományosan” a rajokban nyugat felé vonuló saskák útjába estek. Szakirodalmi összegzésére és forrásaira lásd például: *Rohr* 2007. 468–470. o.

⁷⁰ *Housley, Norman*: The Avignon papacy and the crusades 1305–1378. Oxford, 2002. 67–68. o. *Housley, Norman*: The later Crusades from Lyons to Alcazar 1274–1580. Oxford, 2001. 346. o. Lásd még: *Szokolay* előző jegyzetben hivatkozott munkáját, 33. o.

⁷¹ Az apostoli szék magyarországi nunciusa e híre Zágrábba, majd áprilisban a tengerpartra (Zengbe) küldött 1300 aranyforintot. *Várszegi és Zombori* 31. jegyzetben hivatkozott munkája, 433. o.: Petrus Gervasius, canonicus Vivariensis: „Item anno Domini MCCCXL. Die XX. Februarii, cum Tartari intrassent regnum Polonie, et ob hoc rex et totum regnum ungarie turbaretur, commutavi subito pecunias, quas tunc habebam, et per fratrem Thomam de Zothmar priorem provincielem ordinis Predicatorum misi ipsas pecunias ad valorem mille et CCC. Florenorum auri ad civitatem Zagrabensem in Sclavonia, et dedi dicto priori unum siphum argenti valoris V. florenorum auri.” – Április 23-án „cum laborarem in partibus Pannonie,” – nehéz elképzelni, hogy ne említette volna, ha a tatárok betörték Magyarországra. Regesza: AOKl. XXIV. 45. o.

⁷² E tekintetben a dalmáciai-horvátországi politikai helyzet, Velence viselkedése, illetve a Károly Róbert tervezett zágrábi utazása körüli levelezés fontos kapcsolódó információkat tartalmaz. Az eseményekre és a levelezésre részletesen lásd: *Piti* 2001. 41–48. o.

áprilisban) küldött volna Lengyelországba segédcsapatokat. Egy ilyen hadjárat bekövetkezésének lehetőségét gyengíti a tény, hogy – amint azt láttuk – az országos mozgósítás csak később, tavasz közepe–vége felé következett be.

Mindenképpen március 29. után, de feltehetően május 1. és május 8. között azonban egy jövőbeni ruténiai hadjárat miatti hadba szállás és hadkészültség miatt kezdődtek a perhalasztások – melyeket aztán még több eset is követett. Itt tehát egyértelműen egy Ruténiába (Halicsba) irányuló tervezett hadjáratról van szó a királyság seregének részvételével, a nádor (tervezett) vezetésével. A hadjárat indítására vonatkozó döntés így áprilisban már megszülethetett.⁷³ A nádor azonban – legalábbis a neve alatt kiadott oklevelek datálásai alapján – ebben az évben hosszú időre (két hónap vagy annál több) nem távozott el a Visegrád–Nagymaros–Buda környéki területekről. Jelen esetünkben nem zárható ki teljességgel, hogy a halicsi–lengyelországi események hatására esetleg a május elejihez képest a sereg céliránya Halics helyett Lengyelország lett, vagyis végül az összejött sereget nem Halicsba, hanem Lengyelországba küldték május folyamán.

Alapvető fontosságú a velencei tanács azon 1340. június 12-én kelt határozata, miszerint Károly Róbert – testi gyengeségén túlmenően – a tatárok magyarországi betörésére („Rex nullo modo propter sui corporis infirmitatem, et propter invasionem, quam fecerunt Tartari versus partes suas, erat hoc anno venturus”) való hivatkozással elhalasztotta tervezett horvát(–dalmát) útját.⁷⁴ E halasztással kapcsolatban egészen június 12-ig bizonytalanság uralkodott a velencei tanácsban.

A támadás irányára vonatkozóan nagy jelentőségű adatokkal szolgál a közép-európai kérdésekben általában meglehetősen jól tájékozott (svájci) krónikás, Johann von Winterthur leírása. Krónikájában az 1340. évre vonatkozóan beszámol egy olyan hadjáratról, melynek során a tatárok a Duna mentén Magyarország területére behatolva nagy árokat okoztak.⁷⁵

Egy esetleges Duna menti tatár támadás Magyarország ellen biztosan nem történhetett meg a bolgárok, a havasalföldi vajda és a szerb uralkodó (legalábbis hallgatóságos)

⁷³ Egy március 29-én kiadott oklevélben egy május 8-ra halasztott perről (Sóvári János Visnyó – ma Višňov Kelet-Szlovákiában – birtok tárgyában folytatott peréről) esik említés. Ezt aztán valamikor május 8. előtt további perhalasztás követte, a feleknek a nádor vezetésével tervezett ruténiai hadjáratban való részvétele miatt. Nagy 1884. 26–27. o. Regeszta: *Piti Ferenc*: Anjou-kori oklevéltár XXIV (1340). Budapest–Szeged, 2001. (A továbbiakban: AOKlt. XXIV.) 88., 132–133., 145. o. Lásd még: *Piti* 2001. 48. o. Szintén erre az esetre hivatkozik: *Jackson* 2005. 229. o.

A hadjárat indítására vonatkozó döntés azonban feltehetően április vége körül már ismert lehetett, mivel például a pécsváradai káptalan jelentése szerint a Csabagáta elnevezésű (Baranya vármegyei) birtok becslése körüli ügymenetet először 1340. május 1-jéről királyi rendvényre a hadoszlás 15. napjára, majd innen ismét elhalasztották, immáron 1341. május 1-jére. Lásd: Nagy 1884. 129–130. o. Regeszta: AOKlt. XXIV. 126. o. A már korábban az 1341. évi tavaszi árvíz kapcsán említett, Zemplén megyei Bazsa birtok ügyében viszont egy, csak 1340. május 1-jén indított per került halasztásra május 8-án. Nagy Imre – Nagy Iván – *Véghely Dezső*: A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I. kötet. Pest, 1871. 578. o. Regeszta: AOKlt. XXIV. 135. o. Ez akár annak eshetőségét is felvetheti, hogy a déli részektől hamarabb elindultak a harcra menők, mint északról, ami valamilyen északi gyülekezési helyet sejtet.

⁷⁴ *Wenzel Gusztáv*: Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. I. Budapest, 1874. (A továbbiakban: *Wenzel* 1874.) 400. o. Regeszta: AOKlt. XXIV. 178. o.

⁷⁵ *Chronica Iohannis Vitodurani*. In: *Baethgen, Friedrich* (ed.): *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series. III.* Berlin, 1924. 183. o.

beleegyezése nélkül. A bolgárok – a tatároktól függésben lévén – nem jelentettek különösebb problémát, és az ekkor gyakorlatilag független (inkább a tatárokkal szimpatizáló) Havasalföld sem abban az esetben, ha egy tatár sereg (mely korábbi példák alapján nagyrészt kunokból is állhatott) Magyarország ellen vonult. Éppen ezért érdekes az az egybeesés, hogy a szerb uralkodó betegségéből felgyógyulva, június 8. előtt – a kölcsönös segítségnyújtás mellett – maga és családja számára kérte, hogy szükség esetén Velencébe menekülhessen, mivel „az országával szomszédos területeken számos ellensége van.”⁷⁶ A velencei polgárjogot ő és családja pontosan június 12-én kapta meg „Velence iránt tanúsított barátságáért”, amikor a magyarországi tatár támadás híre említésre került.⁷⁷

Felmerül a kérdés: ha a Duna mentén, tehát dél felől következett be egy nagy károkat okozó támadás Magyarország ellen, akkor Velence miért csak akkor értesült a tatár támadásról, amikor az már javában tartott?⁷⁸ Meglehet, hogy Velence a tatár támadásról ugyan korábban értesült, de nem feltételezte olyan mértékűnek, hogy ez a királyt horvát útjától minden kétséget kizáróan visszatartsa. De az is lehet, hogy a tatár támadás tényleg friss információ volt, és a tatárok ez idő tájt támadták meg az országot. Egy bő hónappal később, július 17-én, majd augusztus 3-án Velencében már ismét a (magyar) király lehetséges horvátországi–dalmáciai jövetele miatt aggódtak, ami áttételesen akár utalhat arra is, hogy az eddigi – a király útját akadályozó – magyarországi problémák addigra nagyrészt elhárultak.⁷⁹

A tatárok nagyobb arányú újabb támadásától közvetlenül fenyegetett Kázmér segélykérő levelére a pápa augusztus 1-jei leveleiben lengyelországi, tatárok elleni keresztes hadjáratot hirdetett Lengyelországban, Magyarországon és Csehországban.⁸⁰ A pápa 1340. augusztus 17-én a káni család részére küldött válaszeveleinek néhány részlete további tanulságokkal szolgál. Úgy tűnik, a kán és családja fontosnak tartotta, hogy elhárítsa az Arany Horda elleni nagyobb választámadás veszélyét, vagy pedig a család valóban megijedt attól az orvtámadástól, melynek során a kánra rágyújtották palotáját, s így az uralkodó élete legvédelembe helyezett belső környezetében is veszélyeztetve volt. A pápa válaszeveleiben maga kérte a kánt, hogy hagyjon fel a magyar és lengyel területek zaklatásával/támadásával. Ugyanakkor más, a magyar és a lengyel uralkodókhoz intézett leveleiben a két keresztény királyt kérte a tatár területek elleni támadások beszüntetésére, s a kán köveinek megvédésére.⁸¹ Ez utóbbi levélváltás azonban nem hozta el a várt megbékélést.

⁷⁶ Mindemmellett a velencei kereskedők Konstantinápoly felé való szabad áthaladását is megígérte. *Wenzel* 1874. 394–395. o. Regesztá: AOKl. XXIV. 171. o.

⁷⁷ *Wenzel* 1874. 400. o. Regesztá: AOKl. XXIV. 178. o. A szerb király abban az évben, birodalmát gyarapítandó, Albániában folytatott hódító harcokat. Valószínűleg betegségét is kihasználva azonban, egyik fontos embere, bizánci határon elterülő terjedelmes birtokaival egyetemben Bizánchoz állt. Így Dusan István szerb király számára bizonyos szinten az 1340. év fordulópontot jelenthetett, hiszen betegségéből felépülve, és láthatólag jelentős konfliktusok közepette is volt ereje ismét egyensúlyba kerülni és tovább folytatni a területi hódításokat. Részletesebben lásd: *Fine* 1994. 290–291. o.

⁷⁸ Ezt a problémát (nevezetesen a velencei hírszerzésnek a tatár problémával kapcsolatos kései információit) a velencei–dalmát viszony, illetve a horvát főurak levelezése kapcsán Piti Ferenc is felvetette tanulmányában. Lásd: *Piti* 2001. 47. o.

⁷⁹ *Wenzel* 1874. 401–403. o. Regesztá: AOKl. XXIV. 209., 222. o. Lásd *Piti* 2001. 50–51. o.

⁸⁰ *Theiner, Augustinus: Vetera Monumenta Historica Hungarum Sacram Illustrantia*. I. Roma, 1859. 637–638. o. Regesztá: AOKl. XXIV., 219–220. o.

⁸¹ E békülési kísérlet azonban, a későbbi események tükrében, nem hozott jelentősebb eredményeket, s a keresztes hadjáratra való felhívás később is érvényben maradt. Lásd *Theiner* előző jegyzetben hivat-

Mivel a továbbiakban a pontos időrendnek nagy szerepe lehet, lengyel krónikákban, így a *Rocznik Traski*ban és a *Rocznik Małopolski*ban foglaltak alapján kíséreljük meg rekonstruálni az eseményeket: e szerint 1340. március 23-án (más vélemények szerint április 7-én) Boleszlávot, Ruténia fejedelmét meggyilkolják. Kázmér király gyorsan reagál: Húsvét körül kisebb sereggel (sok ideje amúgy sem lehetett sereggyűjtésre) és kereskedőkkel együtt Lwówba ment. Szent János napja körül már egy nagyobb sereggel (a *Rocznik Traski* szerint kb. 20 ezer fővel) vonult a tatárok ellen. A krónikák szerint eközben a tatárok mintegy kétszer akkora (ruténokkal is növelt) sereggel álltak ki, de Kázmér így is győzelmet aratott.⁸²

Az ugyancsak lengyel *Kronika Jana z Czarnkowa* év, illetve időpontok megadása nélkül ír az eseményekről: e szerint a halicsi uralkodó (bojárjai általi) megmérgezése után a lengyelek áprilisban elfoglalták Halicsot. A tatárok erre Lengyelországot támadták meg, akiket Kázmér király a Visztulánál állított meg, s akik erre visszatértek Lublinba.⁸³ Ugyanilyen értelmű az a történetet összefoglaló levél is, melyet Kázmér király a pápának 1341-ben küldött.⁸⁴ A *Rocznik Małopolski* szerint a tatárok a keresztesekkel szemben pusztították Lublin és Sandomierz vidékét.⁸⁵

A kortárs cseh Prágai Ferenc krónikájában már az 1340. év alatt elkezdi írni arról, hogy a tatárok – talán 1340 végén indított – lengyelországi hadjárata először sikeres volt, de később az éhínség és a hideg visszatérésre sarkallta a harcolókat.⁸⁶ Később az 1341. év alatt részletesebben is összegzi a tatárok betörésének körülményeit: utal a meghirdetett keresztes hadjáratra, valamint arra, hogy Kázmér király is kért segítséget a környező uralkodóktól, így a magyar és cseh királytól. Ugyanakkor a harcokat a nagy hideg és hó – ami betemette a házakat is – igen megnehezítette, s ezért a harcolók otthonaikba tértek. A tatárok sok ezer keresztényt elvittek.⁸⁷

Ami a Magyar Királyság seregeinek hadmozdulatokban való részvételét illeti, a vonatkozó szakirodalom két álláspontját mindenképpen szükséges kiemelni. Az egyik ál-

kozott munkáját, 638–640. o. Regesza: AOKl. XXIV. 228–231. o. A dolog további érdekessége, hogy a tatár kán és a pápa közötti leveleket vivő küldönc egy magyar szerzetes volt. Ez évi utolsó információnk ismét a pápától származik: augusztus 26-án az egymással harcoló angol és francia királyokat kéri fel békekötésre, mivel e harcok felbátorítják a keresztény hit ellenségeit, így a törököket Bizánc, a tatárokat pedig Magyarország és Lengyelország megtámadására. Regesza: AOKl. XXIV. 236. o. Lásd még: *Piti* 2001. 51. o.

⁸² *Rocznik Traski*. In: *Bielowski, August* (ed.): *Monumenta Poloniae Historica*. II. Warszawa, 1961. (A továbbiakban: MPH II.) 860–861. o.; *Rocznik Małopolski*. In: *Bielowski, August* (ed.): *Monumenta Poloniae Historica*. III. Warszawa, 1961. (A továbbiakban: MPH III.) 199–200. o. Ez utóbbiban még további utalás történik (kod. Kurup.): „1340. Contra cruciferos devastant Thartari terram Lublinensem usque Sandomiriensem.” – a „contra cruciferos” inkább a már meghirdetett kereszteshadjárat (augusztus) utáni eseményeire utalhat.

⁸³ *Joannis de Czarnkow*: *Chronicon Polonorum*. In: MPH II. 621–622. o. Lásd még: *Piti* 2001. 50. o.; *Jackson* 2005. 229. o.

⁸⁴ *Täutu, Aloysius* (ed.): *Pontificia Commissio ad Redigendum Codicem Iuris Canonici Orientalis*, Fontes. 3rd series: VIII. Acta Benedicti XII. Vatican City, 1958. 111–112. o. Lásd még: *Jackson* 2005. 229. o.

⁸⁵ MPH III. 199. o. (Lásd még a 82. számú jegyzetet.)

⁸⁶ *Domherr Franz von Prag*. In: *Loserth, Johann* (ed.): *Fontes Rerum Austriacarum*. Österreichische Geschichts-Quellen. I: *Scriptores VIII*. Wien, 1875. (A továbbiakban: *Loserth* 1875.) 563. o.

⁸⁷ *Loserth* 1875. 564–566. o.

láspontra szerint 1340-ben végül is nem valósult meg a teljes királyi sereg halicsi vagy lengyelországi hadműveletekben való részvétele, illetve ez a részvétel sem magyar, sem pedig lengyel források alapján nem bizonyítható. Károly Róbert horvátországi–dalmáciai útjának elmaradását pedig már a tatárok magyarországi betörése okozhatta, amit a szerző legnagyobb valószínűséggel áprilusra, május elejére tesz.⁸⁸

Egy másik álláspont – a magyar sereg típusától vagy méretétől függetlenül – az ismert, magyar sereg-részvételre illetve magyar seregmozgásra utaló, tatárokkal kapcsolatos magyarországi (és lengyel) forrásokat egyértelműen az 1340. évi ruténiai (halicsi) hadi eseményekhez köti. A szerző szerint magyar seregek a lengyel sereg(ek)hez csatlakozva vettek részt a lengyel király által vezetett halicsi hadmozdulatok két hadjáratában. Ehhez a szerző mindkét, már említett, magyarországi oklevél-csoportot, nevezetesen a halicsi hadjárat miatti perhalasztásokat és a Lucska és Haruncsár területén megszállt sereg pusztításaira utaló (1342. évi) okleveleket említi.⁸⁹

A lengyel krónikák szerint tehát Kázmér király áprilisban vonult be először Halicsba, majd talán december végén kezdett újra harcot a tatárokkal. A magyarországi perhalasztások alapján nagyjából május első hetében kezdődött el/történt meg a magyar sereg gyülekezése, tehát a halicsi magyar sereg csak ezután vághatott volna neki az útnak – feltéve, ha valóban sor került erre a hadjáratra. A tavaszi csatlakozás tényét – ahogy azt Piti Ferenc is szóvá teszi – azonban egyetlen lengyel krónika vagy más ismert egykorú forrás (magyar, pápai stb.) sem említi. Ugyanakkor a lucska-haruncsári eset egyértelműen Lengyelországba induló seregről szolgáltat információt, vagyis egy másik hadjáratra enged következtetni.

Mikor, miért és mi történt?

Összegzés: a két eset a nagypolitika tükrében

Hogyan kapcsolhatók össze esettanulmányaink a nagypolitika fejleményeivel? Segíthetik-e, s ha igen milyen mértékben, az esettanulmányok alapján bemutatott információk a nagytársági folyamatok megértését?

Halicsi vagy lengyelországi hadjárat? Lucska és Haruncsár története

Az eddig leírtakból kiderül, hogy 1340-ben a király hadat készült indítani Halicsba a tatárok ellen. Ugyanakkor az általunk vizsgált lucskai és haruncsári esetben az ott öt napig időző sereg Lengyelországba készült a tatárok ellen, és maga a helyszín is lengyelországi és nem halicsi úticélt valószínűsít. Másrésztől a lengyel politikai események tükrében az is elképzelhető, hogy az eredetileg Halicsba készülő sereget végül is Lengyelország felé küldték.

Mivel azonban a huzamosan, több napig fennálló, szélsőségesen hideg időjárás Lucska–Haruncsár környékén még májusban sem valószínű, de a nyári hónapokban még ke-

⁸⁸ Piti 2001. 45–49. o.

⁸⁹ Jackson 2005. 210., 229. o. A megelőző (Piti 2001.) szaktanulmánytól látszólag függetlenül a szerző (Jackson 2005.) jelentős részben ugyanazon (magyar és részben lengyel) forrásokat hivatkozva, mint a korábbi szaktanulmány. A levont következtetések azonban több ponton is eltérnek egymástól.

vésbé (május első fele, közepe előtt pedig a sereg valószínűleg nem ment el), nagyobb esélye van annak, hogy a Lengyelországba küldött sereg később, vagyis az ősz folyamán vagy még később haladt át és időzött a területen. Amennyiben ez még 1340-ben történt, akkor az őszi sereg-átvonulás tűnik a leginkább valószínűnek, a Kárpátokon keresztüli téli időben való átkelés kockázatos és nehézkes volta miatt. Az őszi indulásnak azért is van nagyobb esélye, mivel Kázmér király, amint azt korábban láttuk, már ősszel megkezdte a hadi készületeket – ekkor már keresztes hadjáratként és feltételezhetően más közép-európai területekről érkező katonákkal gyarapítva seregét (habár korántsem olyan mértékben, mint szeretne volna) – a tatárok ellen.

Ugyanakkor Magyarországon 1341-ben és 1342-ben nem került sor általános seregmozgósításra,⁹⁰ a tatár belpolitikai helyzet változásai nem kedveztek újabb hadjáratnak és nem is tudunk további súlyosabb tatár–lengyel összecsapásról. 1342 első felében pedig már egyéb okok is tovább csökkentik a valószínűségét annak, hogy egy sereg e két év valamelyikében haladt volna át Lucska–Haruncsár környékén. Ennek ellenére önmagában még nem teljességgel zárható ki, hogy például 1340 márciusában (vagy áprilisában), esetleg 1341-ben (tavasszal, pl. az igen hideg áprilisban – attól függően, hogy mikor lett vége az 1341. évi lengyel–tatár harcoknak) is küldött Károly Róbert egy sereget a lengyelek megsegítésére. Ez lehetett, a „területi elv” érvényesülése alapján felvidéki illetőségű katonai kontingens is, vagyis nem feltétlenül volt szükséges az országos mozgósítás.⁹¹ Ennek esélye azonban az 1340. évi őszi seregindítás valószínűségéhez képest véleményem szerint jóval kisebb.

A kalocsai környezeti problémák és a tatár támadások kérdésköre

A Kalocsáról és környékéről, illetve annak egészségtelen voltáról az érsek által leírtak, mind katonai, mind környezeti és társadalmi szempontból, hordoznak – nemcsak helyi, de „nagypolitikai” szinten is – figyelemre méltó információkat. Ezekben az években is pápai vizitátorok járták az országot, akik rendszeres jelentéseket tettek XII. Benedeknek a látottakról és hallottakról. Nem kétséges, hogy a tatárjárás(ok) és más pogányok pusztításai után Kalocsa jelentősége több évtizedre aláhanyatlott, de az 1340-es években semmiképpen sem nevezhető izolált helynek: ha az érsek állítása a valóságtól merőben eltért volna, valószínűleg hamar kiderült volna.

Másrészről az is igaz, hogy az 1344. utáni évekre vonatkozóan pétervárad (akár csak másodlagos) érseki székhelyről nincs tudomásunk, mely azonban talán Kaboli László hirtelen halálának és sok más egyéb körülménynek is betudható.⁹² Pétervárad esetén a helyváltás egyrészt a déli közvetlen katonai veszély elhárulását, másrészt az érsekség déli

⁹⁰ Engel Pál: Adatok az Anjou-kori magyar hadseregről. In: *Neumann Tibor* (szerk.): *Tanulmányok a középkorról.* (Analecta Mediaevalia, 1.) Budapest, 2001. 77. o.

⁹¹ Lásd például: *Kristó* 1988. 211. o.

⁹² Egyértelmű információk híján messzemenő következtetések levonása nélkül is figyelemre méltó az a tény, hogy Kaboli László (orvosként) 1344. őszén még a kalocsai egészségtelen környezetre panaszkodik, és a helyváltoztatás szükségességére hívja fel a figyelmet az egészségtelen környezetből a jó levegőjű kiemelkedésre, addig 1345. elején már ismét üresen áll a kalocsai érseki szék. Így nem zárható ki, hogy az érsek helyváltoztatás iránti igyekezetének esetleg köze lehetett egészségi problémáihoz (felmerülhetnek pl. légzőszervi betegségek, malária stb.).

jelenlétének (így hatáskörének) növelését is célozhatta – például az eretnekek észak-balkáni térítésében⁹³ – Lajos korábban említett sikeres 1342–1343. évi szerbiai hadjárata után. Az is igaz viszont, hogy jól védhető, erődített kiemelkedés Péterváradon kívül (amint azt az érsek is kihangsúlyozta), nem sok volt az egyházmegye területén.

Milyen új, eddig figyelembe nem vett, információk birtokába jutottunk az 1344. évi érseki kérvényben leírtakat illetően? A kérvényben leírt állapotokat a vonatkozó szakirodalom, amennyiben ezt elemezte, elsősorban az 1241–1242. évi tatárjárás (esetleg a második tatárjárással karöltve), a XIII. századi kun támadás(ok), az oligarchák harca és a dokumentumok elvesztése következtében kialakult tulajdonviszony-bizonyítási problémák számlájára írta.⁹⁴ Csakúgy, mint azt a levélben is említett körülményt, hogy a lakosok is elmenekültek a területről. Amint láttuk, az egykorú oklevelek valóban említenek régtől fogva elhagyott településeket a XIV. század első felében, de az érseki újraterelések ennek ellenére bizonyíthatóan csak Kalocsától távolabb eső területeket érintettek, ugyanakkor több, Kalocsa környéki lakott település XIV. század közepi létezéséhez nem fér kétség.

A tatárok azonban az Alföld más részein is pusztítottak, hasonlóan a kunok is, illetve az oligarchák harca az ország jelentős részeit érintette, gyakran a közvetlen pusztításokat tekintve sokkal nagyobb károkkal. Ezek az események azonban többször epizódyszerűen jelennek meg, és – habár hosszú távú hatásai mindenképp jelentősek lehetnek – folyamatosan nem jellemezték az állapotokat. Továbbá, ha ez a – valóban a teljes terület pusztulását és elhagyását jelentő – probléma gyakorlatilag száz éve ilyen formában jelentett gondot, akkor miért csak 1344-ben lett sürgető a kérdés, és élheterlen a város, Kalocsa, ahol 1318-ban például országos zsinatot is tartottak?

Feltételezésem szerint ez a kép némileg módosításra szorul abban a tekintetben, hogy – habár Kalocsa időnként kétségtelenül veszíthetett jelentőségéből, például Bács javára is – a békésebb időszakokban nem tagadhatjuk meg annak lehetőségét, hogy bizonyos szinten a rend, és így a gazdálkodás (szántóföldi művelés, mezőgazdaság, vízgazdálkodás) is helyreállt legalább az érsekség központi területein. Ezen területek egy része azonban – amint korábban láttuk – vízrajzi szempontból részben érzékeny, alacsony fekvésű, legelőként hasznosított földterület volt. Feltételezésünk szerint például a Jánki László alatti, 1317–1337 közötti hosszú, békés időszak is ilyennek tekinthető. Továbbá, legalábbis ami a Kalocsa környéki törzsterületeket érinti, az 1337–1342 közötti üresedés időszaka – például a gazdálkodás szempontjából – sem indokolja önmagában a Kalocsa környéki földek és vizek teljes elhanyagolását. Még akkor sem, ha a környékbeli birtokosokra tett panaszokat komolyan kell vennünk, s ezekben az években az érsekség jóvedelmeit jelentős részben nem

⁹³ A kalocsai egyházat a pápa, déli – s így az ortodox/eretnek' területekkel szomszédos – fekvése miatt már a XI–XII. század folyamán missziós feladatokkal látta el. Lásd: *Györffy* 1987. 430. o.

⁹⁴ E helyütt nagy általánosságban felmerülhet az elvi lehetősége annak, hogy a középkori klímaoptimum 13. századi, talán szárazabb viszonyai mellett a Kalocsa környéki, alacsonyan fekvő területek vízenyőssége általában nem jelentett akkora gondot a gazdálkodás hosszabb távú feltételeiben, mint az akár szélsőségesen csapadékos időszakokban is jelentősen bővelkedő XIV. század. A túlnyomóan alacsonyabb vízszintekkel, így összességében szárazabb körülménnyel jár, s talán a XIII. században csúcspontját elérő középkori kis optimum dél-dunántúli megjelenésére újabban lásd például: *Sümegei Pál – Jakab Gusztáv – Persaits Gergő – Törőcsik Tünde: A Baláta-tó környezettörténete*. In: Erdő és Klíma. (Sajtó alatt.) E témában korábbi eredmények publikálva: *Zatykó, Csilla – Juhász, Imola – Sümegei, Pál* (eds.): *Environmental archaeology on the Transdanubia*. (Varia Archaeologica Hungarica 20.) Budapest, 2007. 246–249. o.

az érsekség emberei szedték be. Az uralkodó maga is számított e területen például szerb betörésre, pusztításra, ezért is erősítette meg Kalocsát és Bácsot. Mindezek következtében véleményem szerint nem zárható ki annak lehetősége, hogy egyéb (például erőszakos, akár külföldi) beavatkozásokkal is számolnunk kell az üresedés időszakában, mely körülmény a területen 1344-ben leírt „rossz” viszonyokért szintén felelőssé tehető.

Fontos még megemlíteni, hogy az érsek által leírt egészségtelen környezet kialakulásának elvileg a megelőző két-három év időjárási viszonyai különösen kedveztek. 1342 és 1343 kiemelkedően csapadékos éveknek tekinthetők, és 1344 tavaszáig legalább két nagy dunai árvíz is elérte a területet, mely tényezőknek a kalocsai ártéren összességében több évre is kihatása lehetett. Ezeket a problémákat átmenetileg erősíthette is egy feltételezhetően meleg nyár 1344-ben.

Másrészről, amint azt láttuk, a déli végek irányából nemcsak a szerbek jelenthettek veszélyt a nehezen védhető déli, alföldi területeken. Ez esetben szintén újonnan elemzett, fontos információkat szerezhattunk arról, hogy 1340-ben Magyarországot a Duna mentén érte (talán május vége – június eleje környékén) tatár támadás, ami jelentős pusztítást okozott. Az eddig ismertetett források birtokában nem jutottunk elegendő információhoz annak eldöntéséhez, hogy a Kalocsa környéki állapotokért, legalább részben, e támadás is felelőssé tehető, vagy hogy ez a támadás egyáltalán érintette e Kalocsa környékét, habár – déli fekvése miatt – az érsekség bizonyos részeit jó eséllyel érintette. Ugyanakkor a fessorolt információk alapján felmerül és nem zárható ki annak lehetősége, hogy ilyen kései, XIV. század közepi időpontban, de feltehetően a megelőző évtizedekben is veszélyeztethette (akár szerbek és/vagy románok által támogatott) tatár vagy éppen szerb támadás az ország déli, déli-középső, síksági területeit. Ez talán érthetőbbé teszi Károly Róbert óvatosabb politikáját és külföldi, hódító hadjáratok iránti csekély érdeklődését is, amennyiben hadi cselekményeinek célja elsősorban a nehezen megszerzett, egységes országterület védelme (és ezen túlmenően a szövetségesek megsegítése) volt.

Habár közvetlen összefüggést a tatárok 1340. évi támadása és a kalocsai problémák között nem sikerült kimutatni, mégis érdekes lehet e tatár betörés körüli információk pontosabb összegzése, például a tatár betörés időpontjára vonatkozóan. Lehetséges például, hogy a Magyarországon gyülekező seregek híre elérte a tatárokat, akik egy halicsi magyar hadjáratról tartva⁹⁵ másik irányból, délről támadtak Magyarországra, mely akár figyelem-elterelés is lehetett, illetve a magyar seregeknek a halicsi „oldalba támadástól” való eltántorítására tett (sikeres?) kísérlet.

Johann von Winterthur nem említi a tatár támadás időpontját, de az események és a levelezések időrendje alapján a betörésre talán május második felében vagy később, június elején kerülhetett sor, de a tatár veszély július közepére már talán nagyrészt elhárult. A Duna menti, magyarországi tatár támadás nagyságrendje ismeretlen. Johann von Winterthur szerint nagy pusztításokkal járt, de Magyarországon sem kiterjedéséről, sem a pusztítások mértékéről közvetlen adattal nem rendelkezünk, így elvileg az sem zárható ki, hogy tatár csapatok akár Kalocsa környékén is okoztak riadalmat vagy károkat.*

⁹⁵ Az oldalba támadás lehetőségét felveti: *Piti* 2001. 51. o.

* Köszönetemet szeretném kifejezni Piti Ferencnek, Szabados Györgynek (MTA Magyar Medieviztika Kutatócsoport, Szeged) és Christian Rohrnak (Berni Egyetem, Történeti Intézet) a dolgozat megírásához nyújtott hasznos tanácsaikért, valamint köszönöm a Rachel Carson Környezetkutató Központ (LMU, München) támogatását.

ANDREA KISS

WEATHER, ENVIRONMENTAL PROBLEMS
AND THE TATAR CAMPAIGNS OF THE EARLY 1340S*Summary*

The paper deals with a hitherto lesser explored Tatar invasion which came from the south and which, due to the available sources, can be relatively easily dated to 1340 (June-early July?); with an anti-Tatar campaign in Poland (in autumn 1340?), which is regarded partly differently by Hungarian and by foreign experts (did it really take place or was it only planned?); and with some environmental questions of the time which can be linked in one way or another to these campaigns.

When exploring the campaign heading Poland, one can get a more detailed picture if historical data are supplemented by the study of the geographic and climatic conditions of the area, and if the conditions and dating of a weather extremity (intensive cold for several days) are also taken into account.

The second case under study is a complex environmental problem which can be linked to the Tatar (and some other) invasion (and thus maybe partly to the invasion/invasion threat from the south in 1340), namely the unhealthy environmental conditions around Kalocsa. It was for this (and some other) reason that the Archbishop at Kalocsa requested the pope's consent to move the archbishopric seat in 1344. As the two presented cases show, events of both local and broader interest can gain partly new interpretation if Hungarian, Eastern-European, and Central-Eastern-European historical events, as well as environmental and weather conditions, and local historical data are all taken into account and given a complex analysis.

ANDREA KISS

CONDITIONS MÉTÉOROLOGIQUES, PROBLÈMES ENVIRONNEMENTAUX
ET LES CAMPAGNES MONGOLES DU DÉBUT DES ANNÉES 1340*Résumé*

L'étude traite une incursion mongole de 1340 venant du Sud jusqu'alors peu étudiée, mais relativement facile à dater grâce aux sources disponibles (début juin ou juillet ?), une campagne contre les Mongols en Pologne – prévue ou réalisée (en automne 1340 ?), les spécialistes nationaux et étrangers ne sont pas toujours d'accord là-dessus –, ainsi que les questions environnementales d'époque plus ou moins liées à celles-ci.

Nous pouvons désormais avoir une image plus nuancée de la campagne en direction de la Pologne et ce, en étudiant le contexte et les dates d'une situation météorologique extrême (gels intenses durant plusieurs jours) avec la prise en considération, en plus des données historiques, des conditions géographiques et climatiques de la région.

Le deuxième cas étudié est un problème environnemental complexe qui, selon les sources, peut être lié à une offensive mongole (entre autres) et peut-être en partie aussi à l'incursion venant du Sud (ou menace d'incursion) de 1340. Il s'agit des conditions insalubres qui régnaient dans les environs de Kalocsa et en raison desquelles (entre autres) l'archevêque de Kalocsa demanda au pape

de transférer le siège de l'archevêché en 1344. Comme dans le cas précédent, l'analyse complexe des événements historiques hongrois et d'Europe centrale et orientale qui prend en compte les conditions environnementales et météorologiques de l'époque, ainsi que le contexte local et micro-historique permet d'apporter un nouvel éclairage sur les événements micro-historiques et de grande politique.

ANDREA KISS

WETTER, UMWELTPROBLEME
UND DIE MONGOLENFELDZÜGE ANFANG DER 1340ER JAHRE

Resümee

Das Thema der Studie bildet einerseits ein bisher wenig studierter, aber dank der Quellengegebenheiten ziemlich gut datierbarer Mongoleneinfall aus südlicher Richtung im Jahre 1340 (Juni – Anfang Juli?). Andererseits wird in der Arbeit ein Polenfeldzug gegen die Mongolen (im Herbst 1340?) beschrieben, der – ob nur geplant oder auch realisiert – von der ungarischen und internationalen Fachliteratur teilweise unterschiedlich bewertet wird. Zugleich werden gleichaltrige, mit diesen Ereignissen mehr oder weniger in Verbindung zu bringende Umweltfragen behandelt.

Im Zusammenhang mit dem Feldzug, der in Richtung Polen eingeleitet werden sollte, kann hinsichtlich der Umstände und Datierung einer Wetterextreme (mehrtägiger intensiver Frost) – unter Beachtung der geografischen und klimatischen Verhältnisse des Gebietes – über die Verwendung der historischen Daten hinaus ein differenzierteres Bild als bisher erstellt werden.

Der zweite analysierte Fall ist ein komplexes Umweltproblem, das von den Quellen ebenfalls mit einem Angriff der Mongolen (und anderer) in Verbindung gebracht wird (und damit teilweise vielleicht auch mit dem Einfall/der Gefahr des Einfalls im Süden im Jahre 1340 verbunden wird. Dabei handelt es sich um die ungesunden Umweltbedingungen in der Gegend von Kalocsa (Kollotschau), infolge derer (und weiterer Gründe) der Erzbischof von Kalocsa im Jahre 1344 den Papst um die Verlegung des Erzbischofssitzes ersucht hatte. Ähnlich dem anderen Fall erhalten teilweise auch die mikrohistorischen und großpolitischen Ereignisse mit der Beachtung und komplexen Analyse der ungarischen und ost-, ost-mitteuropäischen Ereignisse sowie der Umwelt-, Witterungs- und ortsgeschichtlichen, mikrohistorischen Verhältnisse eine neue Deutung.

АНДРЕА КИШШ

ПОГОДНЫЕ УСЛОВИЯ, ПРОБЛЕМЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ
И ВОЕННЫЕ ПОХОДЫ ТАТАР В НАЧАЛЕ 1340 ГОДОВ*Резюме*

Темой настоящей работы является относительно менее изученный до сих пор, но благодаря своим качествам источника сравнительно хорошо датированный, совершенный в 1340 году (начало июня-июля?) налет татар с южного направления, а также отчасти различным образом трактуемый в венгерской и международной научной литературе польский поход против татар (осенью 1340 года ?) и в большей или меньшей мере связанные с этим вопросы окружающей среды того времени.

В связи с военным походом в направлении Польши, принимая во внимание крайности климатических отношений (несколько дней подряд сильного мороза), что касается датирования – учитывая географические и климатические условия данной территории – помимо использования исторических данных, можно создать более богатую нюансами картину, чем раньше.

Другой анализируемый случай, который источники связывают также с наступлением татар (и прочими причинами, в том числе с наступлением с юга и опасностью наступления отчасти) может быть соединен с комплексной проблемой окружающей среды, а именно существовавшие в районе города Калоча неблагоприятные (нездоровые) климатические условия, по причине которых (а также по другим причинам) архиепископ города Калоча в 1344 году обратился с просьбой к папе римскому перенести его местопребывание. Аналогично другому случаю венгерские исторические события и другие исторические события в восточной и восточно-центральной Европе, а также микро-исторические и крупные политические события, с учетом местных природных и климатических условий того времени, при их комплексном анализе приобретают новое истолкование.

Hermann Róbert

**NEGYVENNYOLCAS
TÖRTÉNETÜNK
MAI ÁLLÁSA**

